

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЗАПОРІЗЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
Кафедра іноземної філології та перекладу

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни «Методологія, методика та організація наукових
досліджень» для студентів всіх форм навчання II
(магістерського) рівня освіти за спеціальністю
В11 «Філологія» за ОПП «Германські мови та літератури
(переклад включено)»

Частина 2

Запоріжжя – 2026

Конспект лекцій з дисципліни «Методологія, методика та організація наукових досліджень» для студентів всіх форм навчання II (магістерського) рівня освіти за спеціальністю В11 «Філологія» за ОПП «Германські мови та літератури (переклад включено)». **Част. 2.**
Укл. А. М. Приходько. Запоріжжя, 2026. 93 с.

Укладач: А.М. Приходько, докт. філол. н., професор кафедри
іноземної філології та перекладу

Рецензент: Т.О. Пахомова, докт. пед. н., професор кафедри
англійської філології та лінгводидактики ЗНУ

Відповідальний

за випуск: А.С. Важнича, провідний фахівець кафедри
іноземної філології та перекладу

Затверджено на засіданні кафедри
іноземної філології та перекладу
Протокол № 15 від 24.06.2026 р.

Рекомендовано до видання
НМК гуманітарного факультету
Протокол № 1 від 31.08.2026 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Модуль 2: МЕТОДОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ФІЛОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	6
Л-5. Лінгвометодологія: парадигми, напрями і принципи досліджень	6
Л-6. Загально- і специфічно-науковий інструментарій мовознавства	21
Л-7. Методологічні засади і методичний інструментарій перекладо- знавства	37
Л-8. Методологія літературознавства та його методичний інструментарій	54
Л-9. Актуальні проблеми світової та української філології	70
ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ	93

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ, УМОВНИХ ПОЗНАК, ОДИНИЦЬ І ТЕРМІНІВ

А	– аналіз
ВНЗ	– вищий навчальний заклад
ІВ	– інтелектуальна власність
КДП	– когнітивно-дискурсивна парадигма
М	– метод
МА	– мовленнєвий акт
МО	– мова оригіналу
НК	– наукова комунікація
НКС	– наукова картина світу
НП	– наукова парадигма
НТР	– науково-технічна революція
ПМ	– порівняльно-історичне мовознавство
О(П)П	– освітньо-(професійна) програма
ТМ	– таргетований метод
ТО	– текст оригіналу
ФСП	– функційно-семантичне поле
ХМ	– художній метод
ЦМ	– цільова мова
ЦТ	– цільовий текст
IQ	– Intelligence quotient / розумовий рівень

ВСТУП

Навчальний посібник створено на підставі курсу лекцій з навчальної дисципліни "Методологія, методика та організація наукових досліджень", яка є обов'язковим освітнім компонентом в системі підготовки магістрів філології за ОПП "Германські мови та літератури (переклад включно)" спеціальності В-11 Філологія у галузі знань В. Культура, мистецтво і гуманітарні науки.

Навчальний посібник являє собою *другу частину* курсу лекцій, створену відповідно до першого змістового модулю *"Теоретико-методологічні передумови наукових досліджень"* початкової дисципліни.

Метою викладання навчальної дисципліни є формування знань про методологію науково-дослідної роботи, стратегію й тактики проведення досліджень, набуття навиків практичного використання методології, методики й інструментарію дослідницької діяльності.

Основними **завданнями** вивчення дисципліни є:

- усвідомлення студентами ролі та місця науки в соціумі як рухомої сили науково-технічного прогресу;
- формування у свідомості здобувачів вищої освіти цілісного уявлення про науково-дослідницький процес;
- виховання у студентів аналітичного ставлення до наукової продукції, набуття ними певних дослідницьких навичок і усвідомлення ними цілей наукового дослідження;
- засвоєння здобувачами вищої освіти постулатів наукової етики та інтеріоризації ними принципів академічної доброчесності як усвідомленої необхідності;
- ознайомлення студентів з сучасними методологічними концепціями, з основами методології наукового пізнання та з методикою філологічних досліджень;
- формування серед здобувачів освіти навичок правильного виконання та оформлення випускових кваліфікаційних робіт.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ФІЛОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Лекція 5.

ЛІНГВОМЕТОДОЛОГІЯ: ПАРАДИГМИ, НАПРЯМИ, ПРИНЦИПИ, ПІДХОДИ

5.1. Лінгвометодологія та її ключові поняття

На початку ХХІ ст. у лінгвістичних студіях значно посилювся лінгвофілософський компонент, що звичайно зумовлене прагненням переглянути загальні підходи й принципи дослідження мови, визначитися стосовно її ролі в житті людини, соціумі, культурі; з'ясувати природу мови як семіотичної системи і зрештою упорядкувати й виробити відповідний інструментарій її дослідження.

Усе це зумовлює нагальну потребу виокремлення особливої галузі мовознавства – *лінгвометодології*. Лінгвометодологія має своє коріння в загальній методології, що має на меті застосування принципів світогляду до процесів пізнання, а також про дослідницькі настанови, принципи й процедури аналізу об'єктів різних наук [5].

Лінгвометодологія ж спрямована на з'ясування природи мови у співвідношенні зі свідомістю її носіїв, соціумом, культурою, дійсністю, комунікацією, процесами пізнання світу, а також на формування інструментарію, засад і способів опису й аналізу мови та її продуктів.

Об'єктом лінгвометодології є системи трактування мови, мовлення, мовленнєвої діяльності, які ґрунтуються на світоглядних і пізнавальних настановах, способах, принципах і процедурах їхнього дослідження, що склалися в межах певних мовознавчих течій, шкіл, розвідок окремих лінгвістів.

Предметом цієї галузі є пізнавальне спрямування й організація досліджень мови та її продуктів.

У філософському розумінні методологія є способом пізнання й осмислення об'єктивної дійсності. Вона визначає світоглядну позицію дослідника та впливає на розуміння ним природи об'єкта своєї науки,

встановлення науковцем загальної стратегії вивчення об'єкта тощо.

У конкретній науці на основі філософської методології виформовуються системи дослідницьких принципів і способів аналізу власного об'єкта, що становлять методологію цієї наукової галузі. До того ж кожна з таких систем також метонімічно позначається терміном "методологія" [4].

Останнім часом науковці призвичаїлися розрізняти *три*частинну структуру цієї проблеми: **методологія – метод – методика**:

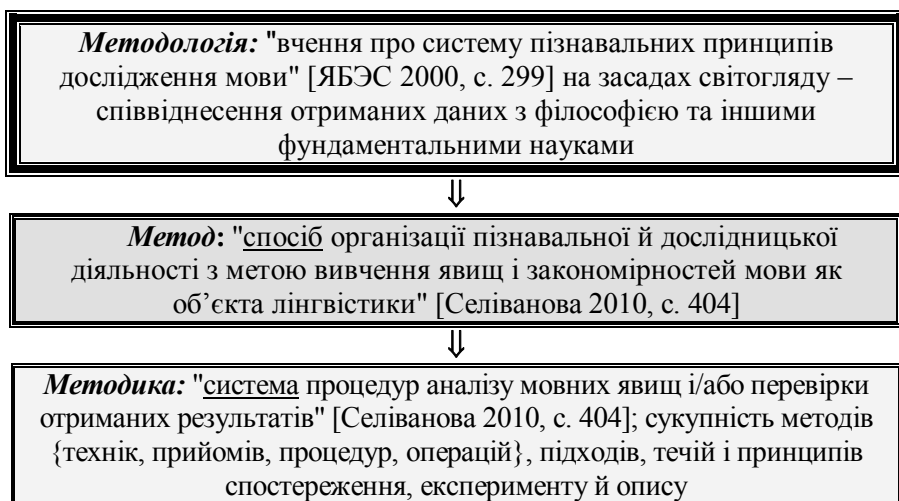

Рис. 5.1. *Тричастинна структура методології конкретної науки*

Дослідники говорять про чотири **глобальних методологій**, які були використані як пізнавальна основа різних напрямів, течій, шкіл у процесі розвитку лінгвістики; кожна з них має спільність принципових онтологічних і гносеологічних постулатів щодо об'єкта і предмета мовознавства та його конкретних галузей:

1) *феноменологічну*: ґрунтується на філософії Платона, Аристотеля, схоластиці Середньовіччя, монадології Г. Лейбніца, теоріях духу народу І. Гердера та В. фон Гумбольдта, феноменології Г. Гегеля, Е. Гуссерля, М. Хайдегера, Г. Гадамера та марксистській концепції історичного матеріалізму;

2) *позитивістську*, до якої тяжіють ті лінгвістичні школи і течії, що спираються на філософські вчення античних матеріалістів,

середньовічних номіналістів, емпіриків (Д. Юма, О. Конт, Дж. Мілль), біхевіористів тощо;

3) *раціоналістську*: виходить із теорії Р. Декарта, логіцизму, деяких положень І. Канта, індивідуалізму І. Фіхте, екзистенціалізму, естетизму Б. Кроче, аналітичної філософії логічного аналізу мови Р. Карнапа, Л. Вітгенштейна й ін.;

4) *функційну*, основою якої вважаються деякі ідеї І. Канта, погляди В. Джемса, Ф. Шіллера, Л. Виготського, В. Франкла, М. Бахтіна, І. Лакатоса та ін.

Специфіка кожної з окреслених методологій у мовознавстві позначається на розгляді проблем співвідношення мови та свідомості, системності мови, психологічних засад мовленнєвої діяльності, онтологічної та гносеологічної природи мовного знака, значення та смислу, мовних змін, мовної варіативності, зв'язків мови й суспільства, мови й мовлення, інтерактивної взаємодії у процесі комунікації, синергетичної природи мови, тексту й дискурсу тощо.

5.2. Парадигма: загальнонаукове та лінгвістичне

У кожную епоху існують певні загальні тенденції думки у всіх галузях пізнання. Такими загальними стилями мислення можуть бути, наприклад, історизм, тенденція до математизації, розгляду структури об'єктів, системний, функційний або антропоцентричний підхід або ті чи інші їх поєднання. Ці загальні тенденції у стилі мислення називають іноді парадигмами, маючи на увазі під цим сукупність загальних ідей і навіть філософських установок. Термін цей був введений у фізиці Т. Куном. Стосовно теорії мови під *парадигмою* розуміється погляд на мову, пов'язаний з певним філософським перебігом і певним напрямом у мистецтві. У граматиці цей термін закріпився у сенсі "система форм словозміни" (парадигма відмінювання) [12].

Зважаючи на домінування в сучасних мовознавчих студіях терміна "парадигма", яким нерідко замінюють методологічну базу лінгвістичних досліджень, треба визначитися з відмінністю цих важливих понять.

Т. Кун зазначає, що межа наукових знань зумовлюється загальною культурою соціуму, а наукова парадигма є визнанням усіма зразком наукових знань і дій у певний період, у відповідному суспільстві, які дають модель постановки проблем і їхнього розв'язання в науковій

спільноті. На його думку, парадигма є джерелом методів, проблемних ситуацій і стандартів вирішення, прийнятих на певному етапі розвитку. Тож феномен "парадигма" у спрощеному розумінні означає для нас щось типу деякої "дослідницької програми" [8]. Сьогодні цей термін використовується в декількох значеннях:

- спосіб пізнання й усвідомлення світу, що визначає загальні принципи дослідження об'єкта в різних науках;
- представлення об'єкта науки в ракурсі понятійного апарату і процедур опису й аналізу певної течії, наукової школи (дескриптивістська, генеративна парадигма в мовознавстві);
- зразок наукових уявлень і дій у певний період або на певній території (європейська, азіатська або західна, східна наукова парадигма; американська, європейська, радянська наукова парадигма і т. ін.).

У **лінгвістиці** наукова парадигма набуває значення підходу до розгляду мови, сукупності принципів її дослідження, прийнятих у певній мовознавчій спільноті. М. Алефіренко зазначає, що лінгвістична наукова парадигма – це панівна на кожному етапі історії лінгвістичних учень система поглядів на мову, яка визначає предмет і принципи лінгвістичного дослідження відповідно до культурно-історичного й філософського контексту епохи.

Парадигма: панівна на певному етапі розвитку лінгвістики система поглядів на мову, домінанта дослідницька програма, джерело методів, проблемних ситуацій і стандартів їх вирішення

Парадигма об'єднує підходи, течії, школи, теорії: *підхід* є лише ракурсом дослідження об'єкта, *течія* може існувати в межах підходу або поєднувати кілька підходів залежно від настанов і принципів дослідження [6].

Мовознавці постулюють історію лінгвістики як послідовну **зміну домінант** декількох головних наукових парадигм (рис. 3):

Спосіб **зміни парадигми** лінгвісти представляють по-різному: як коливання маятника (П. Паршин), як коловий рух (Д. Руденко), як послідовну зміну (З. Тураєва), як рух по спіралі (Ю. Степанов), як співіснування за умови домінування однієї чи двох парадигм (О. Кубрякова). М. Алефіренко зазначає, що панування тієї чи іншої парадигми

зберігається, допоки несумісні з нею мовні факти не руйнують її методологічної доктрини. Накопичення суперечностей у певній парадигмі зумовлює зародження елементів нового знання, формування різних наукових напрямів, а згодом – і кризову ситуацію, у результаті якої руйнуються підвалини старої парадигми і закладається основи нової.

Поки нова парадигма не набере достатньої ваги, вона зазнає утисків із боку представників попередньої. Так відбувалося при переході до лінгвістичного функціоналізму, і так само сьогодні відбувається становлення когнітивно-дискурсивної парадигми (КДП). Обстоювання мовознавцями власної консервативної позиції нерідко існує на тлі проголошення концепції "чистої лінгвістики" і відмежування від міждисциплінарних досліджень [5].

У межах будь-якої зі згаданих парадигм існували й існують течії, наукові школи, які нерідко мають різну методологічну орієнтацію. Це підтверджує те, що наукова парадигма є, так би мовити, своєрідною "парасолькою", під якою можуть перебувати методологічно різні напрями й течії (табл. 5.2).

Сучасний парадигмальний простір лінгвістики представлений співіснуванням двох домінантних парадигм: прагматичної та когнітивної, адже сьогодні увага дослідників насамперед зосереджена на мові як знарядді комунікації та впливу, з одного боку, і когніції та концептуалізації, – з іншого. До того ж процеси функціонування мови в комунікації опосередковані когнітивними операціями свідомості, що створює основу для дослідження їх у взаємодії.

Табл. 5.2. *Основні парадигми мовознавства*

	Парадигма	Зміст
1.	Генетична / порівняльно-історична (компаративна) (домінування у XIX ст.)	Теорія виникнення мови, закони мовних змін; керування принципами історизму, діакронії, почасти емпіризму, психологізму й аналогічності; спрямованість на дослідження еволюції мов, закономірностей розщеплення прамов, генетичної близькості / віддаленості мов

Продовження табл. 5.2

2.	Таксономічна / системно-структурна (домінування у XX ст.)	Розгляд мови як системи рівнів і планів у статичності; керування принципами синхронії, інваріантів і варіантів мовних одиниць, системності мови, її рівневої ієрархії, наявності системних відношень на всіх мовних рівнях, а також редукціонізму ¹ й релятивізму ² (спрямованість лише на мову, її структурну організацію без урахування зовнішніх чинників)
3.	Прагматична / функційна (домінування у 2-й половині XX ст.)	переорієнтація лінгвістики на аналіз людського чинника в мові, діяльнісної та телеологічної поведінки мовної системи в ком. середовищі (мова – як знаряддя досягнення людиною успіху, оптимізації інтерактивних відношень мовців у ком. ситуації, різних типах дискурсу)
4	Когнітивна / когнітивно-дискурсивна (домінування у XX – XXI ст.)	спрямованість на пояснення зв'язків між мовою / мовними продуктами і структурами знань / операціями мислення; на взаємодію когнітивних і дискурсивних досліджень, а також на когнітивні стратегічні програми і їх реалізацію в дискурсі, на пояснення ком. невдач, встановлення когнітивного забезпечення ком. співробітництва й ефективності спілкування тощо.
5.	Синергетична (виникнення у XX – XXI ст.)	Міждисциплінарне вивчення мови як складної, самоорганізуючої системи на засадах синергетики: не як ізольований об'єкт, а як система, що взаємодіє з ін. системами (свідомість, культура, суспільство) і розвивається через взаємодію своїх елементів.

¹ Обмеження аналізу лише внутрішньою структурою мовної системи

² Абсолютизація мовних відношень мовною системою, без зовнішніх факторів

Синтез означених парадигм зумовлює становлення нової когнітивно-дискурсивної парадигми, орієнтованої не лише на способи представлення знань мовою, а й на комунікативну компетенцію мовця й адресата, дискурсивні чинники вибору тієї чи іншої мовної форми маніфестації знань у тексті чи комунікативній ситуації [12].

З іншого боку, нині панівною парадигмою / панівним стилем мислення науковці визнають функційно-системну парадигму. Такий підхід передбачає розуміння функцій мовних елементів як їх цільового призначення та ролі в тій системі, в якій вони працюють і яка утворює їх середовище, і вимагає вивчення функцій мовних елементів у їх взаємодії з умовами та завданнями спілкування, тобто. передбачає діалектику функції та системи. Системний і функціональний підходи доповнюють один одного, об'єднуючись у підході до мови як адаптивної системи. Така взаємодія має місце незалежно від масштабів об'єкта дослідження.

5.3. Головні наукові парадигми лінгвістики

Генетична (порівняльно-історична) НП сформувала напрям мовознавства, якому належить розробка процедур реконструкції походження мов від прамов, установлення еволюційних змін і закономірностей розвитку споріднених мов шляхом їхнього порівняння на різних етапах формування. Головним принципом порівняльного мовознавства є *історизм*, який мав філософське підґрунтя [14].

Основоположниками порівняльно-історичної парадигми (ПІМ) вважаються німецькі мовознавці Ф. Бопп, брати Я. і В. Грімми, брати Фрідріх і Август Шлегелі, В. фон Гумбольдт, датчанин Р. Раск і росіянин О. Востоков. Екстралінгвальним чинником, що стимулював вибух інтересу до порівняльно-історичних досліджень саме в Німеччині було посилене викладання в навчальних закладах латини та давньогрецької мови після франко-пруської війни 1870 року. Розрізняють чотири етапи розвитку лінгвістичного компаративізму:

1) романтичний, який обмежувався діяльністю основоположників порівняльного мовознавства;

2) натуралістичний, представлений концепцією А. Шлейхера (50-60-ті р. р. XIX ст.) і його послідовників: поширення на вивчення мови принципів і методів природничих наук, уподібнення мови, що

розвивається незалежно від волі мовця еволюційним шляхом, до природного явища;

3) молодогораматичний, що виник у 70-ті р. р. XIX ст. і був зумовлений пошуком шляхів подолання кризи компаративістики;

4) постмолодограматичний (структурний) (починаючи із 20-х р. р. XX ст.). Е. Макаєв вважає перший етап ПМ незавершеною парадигмою, що зумовлено атомарною сутністю лінгвістичної теорії Ф. Боппа, відсутністю системи порівняльно-історичних методів і прийомів. Завершення парадигми, на думку вченого, було здійснене лише А. Шлейхером при перегляді ним поняття прамови, створенні ланцюга безперервної еволюції індоєвропейських мов, хоч і еклектичного [7].

У сучасній лінгвістиці проблематика генетичної парадигми є, безперечно, актуальною, розгляд її продовжується із застосуванням нових методик реконструкції та підходів до компаративних досліджень, зумовлених домінуванням нових наукових парадигм. Напрямами ПМ в сучасному мовознавстві: а) історико-генетичний: встановлення історичних законів розвитку споріднених мов від прамови; б) типологічний: визначення й опис типологічних рис мов світу; в) ареальний: взаємодія географічно контактних мов, мовні союзи тощо.

Таксономічна (структуралістська) НП виникла наприкінці XIX ст. як альтернативна ПМ і була загалом спрямована на дослідження сучасного стану мови як системи із притаманними їй інваріантними елементами (фонемами, морфемами, лексемами, грамемами, реченнями), що в мовленні співвідносяться з їхніми регламентованими конкретними реалізаціями; відношеннями між елементами (синтагматичними, парадигматичними й епідигматичними), упорядкованими в ієрархію мовних рівнів) [8].

Лінгвістичний структуралізм остаточно сформувався у 20-30-ті р. р. XX ст. і спрямував увагу мовознавців на пошуки строгого й об'єктивного наукового методу синхронного опису мовних явищ. Таким методом стала методика структурного аналізу, яка позначила перехід від атомізму до системності, від емпіризму до раціоналізму.

Інколи структуралістську парадигму називають системно-структурною, хоч в історії її становлення ідеї формального структуралізму, які домінували на початку її формування, змінилися концепціями системності мови, що й дало підстави поєднати наведені два атрибути цієї парадигми. Виокремлюють кілька етапів

лінгвістичного структуралізму. Перший (20-50-і р. р. XX ст.) характеризувався увагою до формального боку структури мови, статичністю її представлення, ігноруванням ролі соціальних і психологічних чинників функціонування й варіювання мовних одиниць. На другому етапі (50-70-і рр.) відбувся поворот до змістового боку мовної системи, до її динаміки, були розроблені новітні та прогресивні на той час структуралістські методики, теорія поля, установлені типи речень тощо [12].

Головними принципами структуралістської НП у лінгвістиці є:

- системність (рівневий устрій мови), мова як готовий продукт *sui generis*),

- онтологічний дуалізм (існування та функціонування мовних одиниць у єдності "інваріант – варіант"),

- редукціонізм (обмеженість досліджень внутрішньою структурою мовної системи без урахування діяльності мовців у конкретних мовних ситуаціях),

- реляціонізм (абсолютизація відношень у мовній системі на противагу проблемам зв'язку мови й мислення, мови й суспільства, мови й комунікації, а також постулювання залежності мовного елемента від системи в цілому і його місця відносно інших елементів),

- опозитивність (визначення диференційного змісту елемента шляхом перевірки його протиставлень іншим елементам),

- логіцизм (застосування реляційної логіки в семантиці й синтаксисі).

Доробок, принципи й підходи структуралістської парадигми, безперечно, актуальні й сьогодні, вони широко застосовуються сучасними дослідниками мови в ракурсі нових напрямів і проблем мовознавства [3].

Комунікативно-функційна (прагматична) НП характеризується сприйняттям об'єкта в його взаємодії із середовищем як діяльності, функціонування системи. Тому цю парадигму інколи називають структурно- функційною (А. Мартіне) або функційно-системною. В її основі лежить феномен "мета" (а для чого я ї ти / він це говорю/ш/ить?").

Філософські корені функціоналізму наявні у працях І. Канта, Ф. Шіллера, К. Поппера, С. Рубінштейна, М. Бахтіна та ін., хоч ще Аристотель вимагав вивчати об'єкт із двох сторін: структурного й функційного, статичного й динамічного. Зародки функційної пара-

дигми в лінгвістиці спостерігалися і в положеннях В. фон Гумбольдта, який головну мету науки про мову вбачав у переході її вивчення від "ергону" до "енергії", тобто від системних явищ до їхнього функціонування в мовленні. У Ф. де Соссюра також спостерігалось прагнення розмежувати лінгвістику мови й лінгвістику мовлення, що було підхоплене його учнями й послідовниками (Ш. Баллі, А. Сеше, А. Мартіне).

Функціоналізм у лінгвістиці забезпечує дослідження мови як діяльнісного, цілеспрямованого живого організму, представленого численними мовленнєвими продуктами у відповідних актах комунікації. Загальним постулатом функційної лінгвістики є положення про те, що мова є знаряддям, інструментом, засобом, механізмом для реалізації певних цілей і намірів – як у сфері пізнання дійсності, так і в актах спілкування, соціальної інтеракції, взаємодії за допомогою мови.

Дослідники виділяють такі ознаки функційного прагматизму, як:

- психосеміотичний динамізм (дуалізм форми і змісту, інтенції й експлікації, інваріанта й варіанта / факту),
- активний комунікативізм (орієнтованість на практику спілкування, на комунікативну зацікавленість носія мови),
- індивідуалізованість (орієнтація на індивідуальну мовну здатність і конкретні комунікативні ситуації),
- дедуктивність (прагнення до висунення якомога більшого числа гіпотез й узагальнених уявлень);
- прагматична експланаторність (прагнення надати практично цінне, інструментальне знання задля орієнтації в майбутньому досвіді).

Когнітивно-дискурсивна (або **когнітивно-комунікативна**) НП характеризується спрямуванням на вивчення мови як засобу отримання, зберігання, обробки, переробки й використання знань, на дослідження способів концептуалізації й категоризації мовою дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду. Когнітивна парадигма сформувалася на підставі когнітивної науки. Виникненню когнітивної лінгвістики посприяли розробки з когнітивної психології, психолінгвістики, комп'ютерної науки, теорії інформації, логіки тощо. Когнітивна лінгвістика розглядає мову як пізнавальне знаряддя кодування та трансформації знань, однак мова є не лише внутрішньою здатністю людини, а й надана людині ззовні та створена незалежно від конкретного індивіда [16].

У лінгвістиці формування когнітивної парадигми здійснювалося починаючи з Міжнародного симпозіуму 1989 р. у Дуйсбурзі (ФРН). Головними векторами когнітивних досліджень стали:

- 1) аналіз природи мовної компетенції людини, її онтогенезу;
- 2) з'ясування специфіки категоризації та концептуалізації світу дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду;
- 3) опис організації внутрішнього лексикону, вербальної пам'яті людини відповідно до структур репрезентації знань і механізмів пам'яті взагалі;
- 4) пояснення когнітивної діяльності людини у процесах породження, сприйняття й розуміння мовлення, комунікації;
- 5) дослідження пізнавальних процесів і ролі природних мов у їхньому здійсненні;

Сьогодні когнітивна парадигма представлена різноманітними напрямками, течіями та науковими школами. Її розробки активно залучаються до традиційних галузей мовознавства. Когнітивна лінгвістика знаменує початок нової, постструктуралістської епохи в мовознавстві. Основа притягальної сили нової наукової парадигми – в її гуманістичному характері: мова розглядається не як об'єктивно існуюча система *sui generis*, а як частина духовного світу кожного мовця, нерозривно пов'язана з усією ментальною діяльністю індивіда та колективною свідомістю народу [3].

Синергетична парадигма постулює мову як складну, відкриту, нелінійну, еволюційну, адаптивну систему, що функціонує за рахунок взаємодії власних підсистем і взаємної детермінованості інших зовнішніх систем середовища (етносу, культури, свідомості, соціуму) і перебуває у стані більшої чи меншої рівноваги (є нестійкою, нестабільною), маючи регуляторні механізми, які забезпечують динаміку, самоорганізацію та збереження цієї системи (ідеї Г. Хакена, І. Пригожина та ін.).

Принцип синергетичності поширюється на аналіз когнітивних механізмів діяльності людської свідомості, взаємодії мови й суспільних відносин, комунікативних процесів тощо. Головними поняттями синергетики є:

□ *самоорганізація* як здатність системи до стабілізації деяких параметрів шляхом спрямованої впорядкованості її структури й функцій із метою протистояння ентропійним чинникам середовища;

□ *ентропія* – міра безпорядку або невизначеності в системі;

міра розсіювання енергії; показує, наскільки система хаотична або неупорядкована;

- *біфуркація* – місце розгалуження шляхів еволюції системи;
- *флуктуація* – невеликі, непередбачувані коливання або зміни в чомусь, випадкове відхилення від норми або середнього значення того, що зазвичай вважається стабільним або постійним (ознаки хаосу);
- *фрактал* – множинність, що має властивість самоподібності (об'єкт, що точно або приблизно збігається з частиною себе самого, тобто ціле має ту саму форму, що й одна його частина).
- *атрактор* – "місце тяжіння" в динамічній системі, стан, до якого система прагне з часом, незалежно від початкових умов;
- *репелер* – місце відштовхування, стан, що його система прагне уникнути.

Синергетичні системи безперервно змінюються. Їхня стійкість забезпечується саме нестабільністю розвитку і непропорційною залежністю стану системи від стану середовища [10].

Загалом, характеристика головних наукових парадигм дає змогу визначити сучасний стан мовознавства як поліпарадигмальний, що свідчить про затребуваність усіх парадигмальних позицій, які склалися протягом всього розвитку лінгвістичної науки. До того ж незважаючи на процеси інтеграції, зближення позицій різних шкіл, кожна з них продовжує свій власний шлях, демонструючи різні предметні галузі дослідження, і по суті являють собою окрему (малу) парадигму наукового знання. Із приводу плюралізму методологій, парадигм, підходів і наукових шкіл у мовознавстві існують полярні думки: з одного боку, науковці говорять про період застою, стагнації сучасної лінгвістики, з іншого, – розглядають альтернативність думок як основи для поступального руху вперед, розвитку та прогресу цієї галузі.

5.4. Методологічні засади парадигмального простору лінгвістики

Основні методологічні принципи лінгвістики. У 1995 р О. Кубрякова проголосила чотири загальні методологічні принципи мовознавства: антропоцентризм, експансіонізм, експланаторність і функціоналізм, що було схвально сприйнято лінгвістичним загалом і довгий час залишалося панівним. Сьогодні до них

додалися етноцентризм, культуроцентризм, дискурсоцентризм, мовоцентризм, телеологічність.

Табл. 5.4.: *Основні методологічні принципи лінгвістичних досліджень*

	Принципи	Зміст
1	Антропо-центризм	Включення мовної особистості до об'єкта науки про мову: розуміння людини як центру й найвищої мети світобудови, постулювання дослідження мови під кутом зору людського фактора у мові, мовних картин світу, інтенціональності, тактик і стратегій мовленнєвої діяльності
2	Функціоналізм	Сприйняття об'єкта в його взаємодії із середовищем як діяльності, цілеспрямованої системи, представленої певними мовленнєвими продуктами у відповідних актах комунікації
2а	Діяльність	Процес людської активності в її взаємодії з довкіллям задля досягнення певних цілей, універсальна форма існування людини у світі.
2б	Асиметрія мови та середовища	Нерівномірність, невідповідність або неповна відповідність між структурою мови та довкіллям, що стосується як фізичного світу, так і соціального контексту, а також того, як мова засвоюється людиною
3	Телеологічність	Розгляд мови як знаряддя для досягнення певної мети (переважно в комунікативно-функційній парадигмі)
4	Дискурсо-центризм	Альтернативний антропоцентризму принцип: мова є набором дискурсивних практик, які конструюють різні світи людської діяльності, спотворюючи реальний світ. Однак будучи невід'язком мови, яка нав'язує людині свій погляд на світ, людина є одночасно й хазяїном мови, здатним керувати нею як засобом впливу на свідомість і поведінку іншої людини.
5	Етно	Розгляд мови як символічної системи, що фіксує

	центризм	різні вияви характеру і ментальності певного етносу, його світогляд, систему етичних і естетичних цінностей, норм поведінки, традицій, звичаїв, обрядів, міфів, вірувань, забобонів тощо
6	Експланаторність	Унеобхіднення пояснень лінгвальних явищ на підставі строгої та доказової наукової теорії
7	Експансіонізм	Впровадження до лінгвістики теоретичних доробків, понятійного апарату, методів і методик інших наук [інтегративність]

Основні методологічні підходи. До таких аспектів зазвичай уналежнюють дві лінгвістичні трихотомії "форма – зміст – функція" і "парадигматика – синтагматика – епідигматика" (взаємодетерміновані параметри мови) та три дихотомії: "синхронія – діяхронія", "інваріант – варіант" і "семасіологія – ономасіологія".

♦ *Дихотомія "синхронія – діяхронія"*: перший спрямований на опис мови, взятої у певний (наприклад, сучасний) період часу, а другий – на опис його історії. Інакше кажучи, синхронічний підхід фіксує певний стан мови як чогось застиглого в певний період часу, діяхронічний, навпаки, тримає у центрі уваги зміни, що відбулися в історії мови.

♦ *Дихотомія "інваріант – варіант"*: фундаментальна властивість способу існування і функціонування одиниць мови та мовлення, яка сприяє класифікації / упорядкуванню мовного матеріалу. Вони протиставлені одна одній за схемою: *інваріант* (= "емема") постає як абстрактна, узагальнена сутність, що відображає загальні властивості класу об'єктів, утворюваних варіантами; *варіант* (= алло-одиниця) – як конкретна реалізація мовної одиниці, що може змінюватися залежно від різних факторів (фонетичне оточення, стиль мови, діалект тощо).

♦ *Дихотомія "семасіологія – ономасіологія"* – два взаємодоповнювальні аспекти семантики, науки про значення. Ономасіологія вивчає процес називання, тобто як поняття набуває мовного вираження (теорія номінації), а семасіологія – як мовні одиниці виражають значення. Іншими словами, ономасіологія йде від поняття до слова (*від значення до форми*), а семасіологія – від слова до поняття (*від форми до значення*).

♦ *Трихотомія "форма – зміст – функція"* завжди перебуває в центрі уваги будь-якого лінгвістичного дослідження. Як відомо,

когнітивний зміст мовної одиниці формується шляхом відображення (рефлексії) об'єкта у свідомості суб'єкта, що кодує чи декодує і тим самим створює узагальнений, відвернений образ цього об'єкта. Останній і знаходить у мові своє регулярне, стандартизоване втілення або як значення, або як смисл. Значенням мовної одиниці, закріплено в мовному досвіді певної лінгвокультурної спільноти. Смисл же – це інформація інтенціонального порядку, що доповнює значення знака і виникає в мовленні й тільки в мовленні, а тому він є значенням, обтяжене різного роду конотаціями, однаково зрозумілими як відправникові, так і одержувачеві інформації. КДП розглядає функцію як феномен, що має прямі кореляції з її формою та з її змістом.

♦ Трихотомія "парадигматика – синтагматика – епідигматика". Перша є дослідницьким принципом, що передбачає вивчення мови феноменів під кутом зору її системності, поєднуючи їх у групи, ряди, розряди, категорії; П. передбачає такі типи об'єктивного в мові, які встановлюються на підставі асоціативності (варіативність, подібність, протилежність, похідність, включення). Парадигматичні зв'язки існують між елементами мови об'єктивно, вони є вертикальними. Такі одиниці, як фонема, афікси, морфема, частина мови, слово, словосполучення, речення-модель, – все це парадигматика.

Синтагматика – принцип, що передбачає вивчення мовних одиниць під кутом зору лінійності мовлення. Вона являє собою сукупність правил сполучуваності одиниць між собою у конструкціях різної складності та протяжності і маркує в такий спосіб горизонтальні лінійні зв'язки між одиницями мовлення. Синтагматика досліджує відношення між словами, що знаходяться в одному реченні або тексті. Такі мовленнєві одиниці, як звук, словоформа, член речення, словосполучення, (реальне) речення-висловлення, надфразова єдність, текст – все це синтагматика.

Епідигматика – тип зв'язків у мовній системі, що ґрунтуються на асоціативності та образності людського мислення, опосередковуючи процеси метафоризації.

ЗАГАЛЬНО- І СПЕЦИФІЧНО-НАУКОВИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ МОВОЗНАВСТВА

6.1. Методи і методика наукових досліджень та їх диференціація

Методологія лінгвістичних пошуків має тричленну структуру: "методологія – метод – методика". Проте епістемічна ситуація дає змогу уточнити цю структуру та ввести до неї ще один компонент – *технологію*, внаслідок чого структура лінгвістичного методу стає не три-, що вже ввійшло в традицію, а чотирирохдільною (рис. 6.1):

Методологія: 1) вчення про принципи, основні шляхи, методи і способи пізнання дійсності; програма дослідження, стандарт вирішення проблем, який передбачає, 2) застосування принципів світогляду до процесу пізнання, 3) сукупність вихідних принципів, якими керуються лінгвіст на різних етапах дослідження, 4) концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища [7].

У лінгвістичній методології виокремлюються три рівні: 1) загальна для всіх наук філософська доктрина (діалектика); 2) загальнонаукова філософія, застосовувана у групі наук; 3) спеціальна методологія, придатна для однієї науки.

Парадигма лінгвістики відбиває загальні тенденції у стилі мислення називають іноді парадигмами, сукупність провідних ідей і навіть філософських установок, панівна на кожному етапі історії лінгвістичних учень система поглядів на мову, яка визначає предмет і принципи лінгвістичного дослідження відповідно до культурно-історичного й філософського контексту епохи.

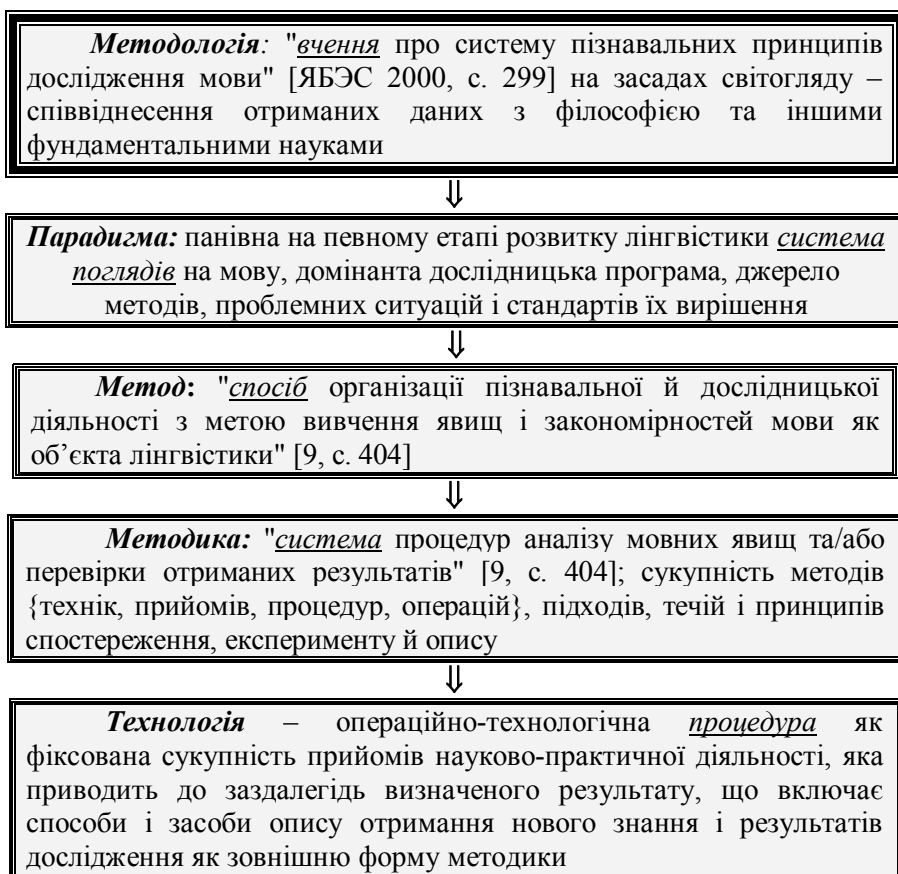

Рис. 6.1. *Методологія та її операціональні складники*

Метод: 1) "способи організації пізнавальної й дослідницької діяльності з метою вивчення явищ і закономірностей мови як об'єкта лінгвістики" [9, с. 404]; 2) окремі прийоми, операції, процедури і методики як технічний засіб чи інструмент для дослідження, використовувані для досягнення дослідницьких завдань відповідно до певної лінгвістичної теорії та методології пізнання, 3) спосіб теоретичного освоєння спостереженого і виявленого в експерименті.

Різновиди методу:

- *прийом* – певна процедура дослідження (напр. прийомом концептуального аналізу може бути етимологічний, зіставний, поняттєвий чи ціннісний аналіз),

- *аналіз* – інтерпретація, припис, опис особливостей об'єкта дослідження під певним кутом зору – як виконувати те чи інше,

- *алгоритм* – сукупність точно заданих правил та/або операцій, процедур, технік для розв'язання певного класу задач, набір інструкцій, що описують порядок дій виконавця для вирішення певного завдання.

- *операція* – окрема дослідницька дія в ряду інших подібних (напр., компонентний аналіз містить операцію встановлення комбінаторного набору валентних слів),

- *процедура* – послідовність усіх операцій, загальна система дій і способів організації дослідження; це – збірне поняття, що стосується системи прийомів збирання та опрацювання мовного матеріалу.

Методика: 1) "система процедур аналізу мовних явищ та/або перевірки отриманих результатів" [9, с. 404]; 2) сукупність методів {технік, прийомів, процедур, операцій}, підходів, течій і принципів спостереження, експерименту й опису, 3) це система правил використання методів, прийомів і способів для проведення будь-якого дослідження. Будучи системою правил використання методів, прийомів, процедур і операцій проведення дослідження, методика слід розглядати як найсуттєвішу умову отримання нових знань. Дослідник, який добре знає методи дослідження і можливості їх застосування, витрачає менше зусиль і працює успішніше, ніж той, хто у своєму дослідженні спирається лише на інтуїцію або діє за принципом «спроб і помилок».

Технологія: операційно-технологічна процедура як фіксована сукупність прийомів науково-практичної діяльності, що приводить до заздалегідь визначеного результату, що включає способи і засоби опису отримання нового знання і результатів дослідження як зовнішню форму методики.

Вирізняють методи загальні (або загальнофілософські), загальнонаукові, які застосовують у дослідницькому процесі різних наук, і часткові – при розв'язанні прикладних наукових задач. Загальні методи є епістемологічною площиною дослідження, а спеціальні – інструментальною. Безперечно, обидва вони визначаються

методологічними настановами дослідження.

6.2. Загальнонаукові методи

Загальнонаукові методи – це методи, що формують загально-методологічні принципи, визначають сутність і логіку дослідження об'єкта. Вони поділяються на теоретичні, емпіричні та емпірико-теоретичні.

А. Теоретичні методи – методи, що використовуються на теоретичному рівні дослідження діалектичний, логіко-філософський (аналіз vs синтез, індукція vs дедукція таксономізація / $\approx$ класифікація/, типологізація.). Особливість теоретичного дослідження полягає у використанні абстрактних уявлень, ідей, положень, концепцій, які мають безпосереднє відношення до процесу пізнання.

А-1. *Діалектичний метод* є фундаментальним, узагальненим філософським методом пізнання дійсності. Діалектичний підхід дає змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, процеси диференціації та інтеграції, постійну суперечність між сутністю і явищем, змістом і формою, об'єктивність в оцінюванні дійсності. Діалектика виступає як знаряддя пізнання у всіх галузях науки і на всіх етапах наукового дослідження. Вона визначає позиції дослідника, стає основою інтерпретації об'єкта і суб'єкта пізнання, процесу пізнання та його результатів.

Табл. 6.2. *Принципи, закони і категорії філософії*

Принципи філософії				
становлення	розвиток		зв'язок	
Закони філософії				
заперечення	єдність і боротьба		перехід	
заперечення	протилежностей		кількості в якість	
Категорії філософії				
випадковість – закономірність	можливість – дійсність	причина – наслідок	свобода – необхідність	одиничне – всезагальне

А-2. *Логіко-філософський метод* базується на принципах та інструментах формальної логіки для аналізу та виведення нового

знання. Вони відволікаються від конкретного змісту думки і зосереджені на формальних відношеннях між поняттями, судженнями та висновками. Основу логічних методів складають вимоги та принципи формальної логіки, яка вивчає форми мислення (поняття, судження, умовиводи, докази, аргументації, обґрунтування тощо) з погляду їхньої логічної будови, відволікаючись від їхнього конкретного змісту. До основних формально-логічних методів дослідження належать:

- *аналіз vs синтез* являють собою діалектичну єдність протилежностей: перший передбачає розділення цілого на частини й опис кожної з частин і зв'язків між ними, другий – поєднання частин у ціле;
- *таксономізація* є процедурою класифікації досліджуваних явищ і передбачає їхню диференціацію відповідно до принципів логіки за єдиним параметром;

- *індукція* є таким способом отримання знання, що базується на русі думки від окремого / одиничного до загального, тобто від знань про окремі предмети до знань про всі предмети певного класу

- *дедукція* є таким способом отримання знання, що базується на русі думки від загального до окремого / одиничного; це спосіб опосередкування знання, при якому здійснюється перехід від загального до одиничного (часткового) знання в силу причинно зумовленого закономірного зв'язку явищ і процесів; дедуктивна форма пізнання реалізується через опосередкований висновок (силісмізм).

Б. Емпіричні методи мають своєю найхарактернішою особливістю пізнання явищ світу, їх зв'язків і відношень завдяки безпосередньому з'ясуванню їх параметрів (спостереження, порівняння, аналогія, формалізація, екстраполяція, експеримент).

- *спостереження* – метод, що базується на фіксації та реєстрації параметрів і показників властивостей досліджуваного об'єкта. Спостереження є цілеспрямованим сприйняттям, зумовленим завданням пізнавальної діяльності, головною умовою якого є максимальна об'єктивність, що контролюється шляхом повторного спостереження або застосування інших методів; одним із різновидів спостереження є *інтроспекція* – самоспостереження;

- *порівняння* використовується з метою вияву спільних і специфічних ознак двох явищ чи розбіжностей між ними за певними параметрами, тобто дозволяє визначити відмінності або спільності об'єкта, що досліджується, з аналогом / еталоном / зразком;

- аналогія – порівняння фактів з двох паралельно існуючих галузей знань чи процесів, ситуацій, проблем; прийом пізнання, за допомогою якого на основі подібності об'єктів в одних ознаках роблять висновок про їхню схожість і в інших ознаках. Як правило, у науці переважають аналогії, почерпнуті з досвіду провідних наук.

- формалізація – побудова абстрактно-математичних моделей, коли міркування про об'єкти переносяться в площину оперування зі знаками (формулами); відносини знаків замінюють собою висловлювання про властивості та відносини предметів;

- екстраполяція – переніс та поширення властивостей, відносин або закономірностей з однієї предметної області на іншу;

- експеримент – вивчення предметів чи явищ у вигляді створення штучних, але близьких до реальності умов їх прояву; у мовознавстві широко застосовується асоціативний експеримент, методики експериментальних фонетичних, психолінгвістичних, досліджень.

В. Емпірико-теоретичні методи використовуються як на теоретичному, так і на емпіричному рівнях дослідження. Їх сутність полягає у зорієнтованості на безпосередню дійсність і одночасному використанні абстрактних пізнавальних образів (уявлень, ідей, понять, концепцій), які стосуються цієї дійсності. Ключовими тут є моделювання, абстрагування, узагальнення, умовивід, індукція, дедукція, аналіз, синтез, верифікація і валідація.

- абстрагування засновано на уявному відволіканні від несуттєвих властивостей досліджуваного об'єкта і вивченні надалі найбільш важливих його сторін на моделі;

- узагальнення – логічна операція, яка полягає в тому, що з певної групи явищ віднаходиться нове, ширше за обсягом поняття, що відбиває спільність властивостей цих явищ на рівні нового знання про них; у процесі узагальнення відбувається перехід від часткового або менш загального до більш загального (пор. ланцюжок: *клен* – *дерево* – *рослина* – *живий організм*).

- конкретизація (сходження від загального до часткового) є способом теоретичного пізнання, націленим на виявлення істотних зв'язків і залежностей; пізнання при цьому рухається від чуттєво-конкретного до абстрактного і потім знову до конкретного;

- моделювання – метод пізнання, за якого вивчення об'єкта (оригіналу) здійснюють за допомогою створення й дослідження його копії (моделі, схеми, патерну, симулякру), що заміщає оригінал із

певних сторін, які цікавлять дослідника; головною характеристикою моделі можна вважати спрощення реального стану речей, до якої вона застосовується.

6.3. Загальнолінгвістичні методи

Табл. 6.3. *Загальнолінгвістичні методи*

<i>Парадигмальні методи</i>	<i>Міжпарадигмальні методи</i>
• порівняльно-історичн. М • структурний (конструкт) М • <u>лінгвістична семантика</u> М елементарних складників М семантичних примітивів М відмінкової граматики М дискурс-аналізу М фреймового аналізу • <u>лінгвістика тексту</u> М-ка концептуальн. графів М-ка семантичного портретування М-ка дискурс-аналізу М-ка текстового аналізу	• <i>структурно-семантичний М</i> опозиційний аналіз трансформаційний аналіз субституційний аналіз А безпосередніх складників компонентний аналіз ланцюжковий аналіз дистрибутивний аналіз • <i>описовий М</i> виділення одиниць А (інвентаризація) членування одиниць на менші складові (сегментація); класифікації / таксономізація одиниць вияв ознак груп таксономії (інтерпретації) П внутр. і зовнішньої інтерпретації • <i>системно-функційний М</i> М-ки моделювання функ.-семант. полів М-ки прагматичного аналізу М-ки контекст.-інтерпретаційного А М-ки контекст-інтерпретаційного А • типологічний М • зіставний (контрастивний) М

Як і будь-яка наукова галузь, мовознавство володіє своєю власною системою методів, методик і технік дослідження. Вони поділяються залежно від напрямів і способів аналізу мовних явищ. Умовно весь корпус лінгвістичних методів можна поділити на парадигмальні та міжпарадигмальні (табл. 6.3). Перші викорис-

товуються суто всередині однієї парадигми лінгвістичного знання, другі – всередині двох і більше парадигм. Далі методи мовознавства можна диференціювати на *маргінальні* та *комбіновані* [4].

Парадигмальні методи є найбільш загальними лінгвістичними методами, оскільки вони позначили зміну домінанти наукових парадигм. Це: порівняльно-історичний, структурний, функційний, конструктивний. Кожний із цих методів має розгалужену систему прийомів дослідження й опису мови.

Порівняльно-історичний М являє собою сукупність операцій реконструкції походження мов від прамов, встановлення еволюційних змін і закономірностей розвитку споріднених мов шляхом їхнього порівняння на різних етапах формування. Він застосовує процедури встановлення спорідненості мов, порівняння мовних фактів у споріднених мовах, реконструкції праформ відповідної прамови, вияву законів мовного розвитку, зважаючи на закономірний еволюційний характер мовних змін.

Структурний / конструктивний М є головним у когнітивній лінгвістиці, що передбачає побудову й конструювання об'єкта дослідження у вигляді спрощеної, гіпотетичної абстрактної схеми (структур репрезентації знань, концептів тощо).

У **лінгвістичній семантиці** застосовуються конструктивні методики інтерпретації значення за допомогою визначення

- генеративна методика моделювання глибинних синтаксичних структур, встановлення трансформацій та обмежень на них (Н. Хомський і його школа),
- елементарних складників і зв'язків між ними, прийомів комбінаторики слів (Ю. Апресян, І. Мельчук, А. Жолковський),
- семантичних примітивів (А. Вежбицка і представники її школи),
- моделей когнітивної семантики (Дж. Лакофф, Р. Ленекер, Л. Талмі й ін.),
- методики конструювання предикатно-актантних рамок у відмінковій граматиці Ч. Філлмора,
- моделювання предикатно-аргументних структур, пропозицій, позиційних схем у семантичному синтаксисі й логічному аналізі природної мови (Ю.П. Апресян, Н.Д. Арутюнова, О.І. Москальська та ін.),
- фреймовий аналіз (М. Мінський, Ч. Філлмор, Д. Норманн, Д. Румельхарт й ін.), схем (Ф. Бартлет), сцен (Д. Ватц), скриптів, сценарі-

їв і графів концептуальних залежностей (Р. Шенк).

У лінгвістиці тексту, теорії комунікації, перекладознавстві конструктивні методи застосовуються при моделюванні тексту, комунікативної ситуації, ситуації перекладу тощо. У сучасній когнітивній і комп'ютерній лінгвістиці на підставі знакових символічних кодів логіки й математики, різних метамов мовознавства використовуються:

- методики семантичного портретування (Ю. Апресян),
- методики дискурс-аналізу – аналіз мовних форм, визначення мети та функцій їх використання в комунікації (структура наративів, дискурс, інтертекстуальність, невербальні засоби комунікації, мовна маніпуляція (У. Лабов, М.М. Бахтін, М. Фуко та ін.),
- методики текстового аналізу (вивчення мови письмового тексту, його риторичної організації тощо); текстовий аналіз є частиною дискурс-аналізу та має такі види: стилістичний текст. аналіз, перекладацький текст. аналіз, компаративний перекладацький аналіз [8].

Міжпарадигмальними методами вважаються такі, що ґрунтуються на поєднанні методологічних засад парадигмальних методів, однак виокремлюються за специфікою процедур чи за загальним підходом до аналізу мовних явищ. Так, типологічний і зіставний методи перенесли процедури порівняння на зіставлення різних мов у розрізі синхронії, властивій структурним методам, тобто виникли на межі двох наукових парадигм.

Структурно-семантичний М – головний спосіб аналізу мови у структуралістській парадигмі – представлений різноманітними методиками синхронного аналізу мовних явищ як варіантів цілісної системи мови – інваріантів. Він служить пізнанню внутрішньої організації мови як системи з притаманними їй інваріантними елементами, що в мовленні співвідносяться з конкретними реалізаціями. До методу належать такі процедури:

- опозиційний аналіз служить для виділення різних класів мовних одиниць, визначення таксономії цих одиниць на підставі їхньої семантично релевантної розбіжності за однією диференційною ознакою при схожості інших, тобто опозиції; найчастіше він використовується у фонетиці.

- трансформаційний аналіз спрямований на вияв схожості й відмінності між синтаксичними конструкціями шляхом встановлення

правил перетворення їхніх ядерних структур і набору таких трансформацій за умови збереження лексичного складу конструкцій і синтаксичних зв'язків їхніх складників. М. лежить в основі генеративної теорії Н. Хомського з його деревом залежностей, який розглядав перетворення глибинних синтаксичних структур на поверхневі як набір універсальних формальних трансформацій;

- *субституція* – прийоми заміни одних мовних одиниць іншими, що передбачає фонетичні, морфологічні чи лексичні модифікації відповідних одиниць;

- *компонентний аналіз* – процедура дослідження змістовної сторони одиниць мови, що має на меті розкладання значення на мінімальні семантичні складники; метод заснований на гіпотезі про те, що значення будь-якої мовної одиниці складається з семантичних компонентів (сем), а словниковий склад мови може бути описаний за допомогою обмеженого числа семантичних ознак.

- М-ка *безпосередніх складників* являє собою сукупність процедур представлення синтаксичної структури словосполучення або речення у вигляді розкладення цілого на його складники, компоненти яких також можуть бути розкладені на компоненти до рівня кінцевих складників. З цією метою застосовується побудова дерева залежностей складників цілого або запис за допомогою дужок й індексів. Результатом кожного кроку членування є виокремлення бінарної конструкції, компонентами якої є ядро (головний елемент) і маргінал (залежний елемент), що узгоджується із загальними правилами синтаксичної будови.

М-ка *дистрибутивного аналізу*: встановлення характеристик і функційних властивостей мовної одиниці на підставі її оточення (дистрибуції), представленого одиницями того самого рівня мовної системи.

Описовий М являє собою сукупність процедур інвентаризації, таксономії й інтерпретації мовних явищ у синхронії. Як метод синхронного аналізу він вважається, як і структурний, альтернативним порівняльно-історичному, однак за процедурами опису їх можна віднести до різних методів залежно від класифікаційного параметра.

Зазвичай ОМ подають як послідовність етапів: 1) інвентаризація: виділення одиниць аналізу; 2) сегментація: членування виділених одиниць на менші складові одиниці; 3) таксономізація: класифікації одиниць; 4) інтерпретація: вияву ознак груп таксономії. Ці етапи

властиві і структурному методу. ОМ спирається на численні прийоми і процедури, виокремлювані з різних підстав:

- *категоріальний аналіз*: виділені одиниці об'єднуються у групи, аналізується структура цих груп і кожна одиниця розглядається як частина певної категорії;
- *дискретний аналіз*: у структурній одиниці виділяються дрібні, далі неподільні, граничні ознаки, що й аналізуються як такі;
- *контекстний аналіз*: мовна одиниця аналізується у складі мовленнєвого утворення – контексту;
- *морфемний аналіз*: вивчення мінімальних значущих елементів мови та його морфематичної приналежності (як і в стр.-сем. М);
- *словотворче моделювання*: розробка стабільної структури, що має узагальнене лексико-категоріальне значення та здатна наповнюватися різним лексичним матеріалом;
- *лексико-семантичний аналіз*: вивчення проблем слова, лексеми, ЛСГ, лексичних категорій тощо;
- *синтаксичний аналіз*: вивчення словосполучення, простого і складного речення, структури і семантики речення, реченнєвого моделювання;
- *стилістичний аналіз*: дослідження стилів, вивченням природи та ознак стилів мови та мови (ком.-функ. М);
- *текстовий аналіз*: вивчення мови письмового тексту, його лексики, граматики, риторичної організації; він є частиною дискурс-аналізу та має такі види: стилістичний текстовий аналіз, перекладацький текстовий аналіз, компаративний перекладацький аналіз (ком.-функ. М);

Описовий М став основою для створення граматик мови, тлумачних, антонімічних, синонімічних, фразеологічних, орфографічних та ін словників, різних теорій знакової природи мови, її зв'язків із суспільством, мисленням тощо [2].

Системно-функційний М передбачає дослідження мови в дії, у процесі функціонування з огляду на цілеспрямовану природу мовних одиниць і явищ. Цей метод застосовує методики моделювання функційно-семантичних полів, контекстуально-інтерпретаційного аналізу тексту, прагматичного й конверсаційного аналізу, аналізу дискурсу, діалогійної інтерпретації тексту тощо.

Типологічний М має на меті диференціацію мов світу залежно від їхніх структурних, граматичних і функційних рис безвідносно до

генетичної спорідненості. Головним принципом методу є порівняння як встановлення схожості й розбіжностей між мовами:

<i>Порівняльно-історичний М</i>	<i>Типологічний М</i>
- вивчає лише споріднені мови	- вивчає споріднені й неспоріднені мови
- зіставляє мовні явища, пов'язані матеріально та генетично	- порівнює категорії, пов'язані спільністю структури, функцій і типи відношень
- корелює із планом діяхронії	- корелює переважно з синхронією

Традиційна типологічна класифікація мов створена в межах таксономічної лінгвістичної типології В. Гумбольдтом, який спирався на розробки братів Ф. й А. Шлегелів. Вона ґрунтується на загальних принципах граматикизації мов світу, які дають змогу виокремити типи аморфних (ізолюючих / кореневих), аглютинативних, флективних / фузійних та інкорпуючих / полісинтетичних) мов.

Зіставний / контрастивний М спрямований на вияв спільних і відмінних рис зіставляваних мов на всіх рівнях за принципом синхронії. ЗМ застосовується з різною метою: поглиблення знань про одну з мов на тлі другої, вияву особливостей взаємодії мов у процесі оволодіння другою мовою, встановлення характерологічних рис сімей і груп мов, прогнозування інтерференції мов. ЗЗМ ґрунтується на загальному механізмі порівняння двох мов [8].

Об'єктом зіставного аналізу можуть бути фонemi, склади, лексичні одиниці, граматичні категорії, синтаксичні конструкції, тексти. Зіставний аналіз двох мов насамперед передбачає визначення критерію / еталона зіставлення, вибір якого залежить від мовного рівня обраних об'єктом одиниць і який повинен ґрунтуватися на принципі однопорядкової й однорівневої конфронтації.

6.4. Спеціальні / часткові методи лінгвістичних досліджень у синхронії

Сучасне мовознавство є комплексом лінгвістичних наук, що вивчають різні сторони мовної системи та норми, а також їх функціонування та розвиток. Лінгвістична методологія є сукупністю науково-дослідних аспектів і методів. Лінгвістичні методи та прийоми можна класифікувати за: а) метою використання (таргетивні), б) типо-

вістю для певного лінгвістичного спрямування, в) спрямованістю на різні сторони / рівні мови = прикладні методи (табл. 6.4).

Табл. 6.4. *Класифікація лінгвістичних методів і прийомів*

<i>Таргетивні М</i>	<i>Типово-лінгвістичні М</i>	<i>Прикладні М</i>
- М системні - М інтерпретації результатів - М верифікації результатів	- струк.семантичний М - когн.-семантичний М - ком.-функційний М	- М трансляційні М - М психолінгвістики - М лінгвостатистики - М концептуального А

Таргетивні власне лінгвістичні методи. Методи розрізняються за метою використання і виступають при цьому в різних видах (різновидах, варіантах, формах). Основними методами серед них є системні методи, методи лінгвістичного спостереження і антропометричні (таблиця 6.5).

Табл.6.5. *Основні власне лінгвістичні методи дослідження (таргетивні М)*

<i>Системні М (ТМ-1)</i>	<i>М. лінгвістичного спостереження (ТМ-2)</i>	<i>Антропометричні М (ТМ-3)</i>
• А словн. дефініцій • М польової стратифікації • семний М • компонентного аналізу М • валентний аналіз • субституція • тема-рематичне членування (АЧР) • контрастивний М • семантико-когнітивн. М • трансформаційний М • структурний М	• М аналізу і фіксації мовного матеріалу • А сполучуваності мовних явищ • М контекстуального аналізу • М суцільної вибірки • М узагальнення даних • М письмової рефлексії (міні-	А) Лінгв. опитування • пряме лінгвістичне інтерв'ювання • М семантичної диференціації • М оцінної диференціації Б) Лінгв. експеримент • М рецептивного Е • вільний асоціативн. Е • спрямований асоціативний Е • М суб'єктивної дефініції • експлікативний Е

• порівн.-параметричн М • зіставний М • концептуальний аналіз	твір) [за концептом]	• екземпліфікаційн (ілюстрат.) Е • М-ка заповнення пропуску у фразі
---	----------------------	--

Системні М дослідження (див. табл. 6.5) припускають процедури отримання знань про мову зі спостережень над її одиницями в системі, тобто поза контекстом (таблиця 6.5).

М лінгвістичного спостереження – це аналіз і фіксація мовного матеріалу в його функціонуванні, тобто в усному чи письмовому мовленні. Спостереження завжди супроводжується фіксацією відповідних явищ – на папері, на спеціальних картках, у формі звукозапису, у комп'ютерній формі або через відеофіксацію. Аналізується контексти вживання слова, його сполучуваність, проводиться контекстуальний аналіз значення. Використовується метод суцільної вибірки. Надалі лінгвіст узагальнює зафіксовані дані та робить висновки про значення і функції досліджуваних явищ.

Антропометричні М / процедури припускають отримання знань про мову через звернення з різними питаннями та завданнями до самих носіїв мови. Можна виділити два основні різновиди антропометричного методу: лінгвістичне інтерв'ювання (опитування, анкетування) та лінгвістичний експеримент. В обох випадках результати піддаються тій чи іншій статистичній обробці, на підставі чого робляться висновки про домінуючі тенденції, ядерні і периферійні ознаки мовного явища.

Лінгвістичне інтерв'ювання передбачає прямий запит інформації: задаються питання, відповіді на які є результатом дослідження і з яких безпосередньо робляться узагальнення і висновки. При цьому відповіді респондентів / інформантів фіксуються у письмовій формі. Тож, лінгвістичне інтерв'ювання – це дослідження мови методом опитування про окремі ознаки мовних явищ. Воно може здійснюватися у формі як відкритих, так і закритих питань, а також у формі вибору відповіді із запропонованих варіантів [14].

Лінгвістичний експеримент передбачає непрямий запит інформації – отримання від випробуваних деякого нового мовного матеріалу, який потім піддається дослідженню та інтерпретації, і лише потім отримані результати використовуються для узагальнення і висновків. ЛЕ – це звернення до випробуваних із завданням створити (продов-

жити, модифікувати, доповнити, завершити та ін.) деякий текст, фразу, утворити словосполучення з деяким словом – стимулом тощо.

Типові когнітивно-дискурсивні методики. Як зазначалося, найвищим рівнем поділу методів є принцип парадигмальності / міжпарадигмальності. Сама назва "парадигма" передбачає її дуальну когнітивно-комунікативну природу. Ось і комплексне використання відповідних методів стає визначальною рисою сьогоденної лінгвістики.

Прийоми структурно-семантичного аналізу базуються на методиці значеннєвого опису відношень між значенням мовного знака та його вживанням, визначає характеристики об'єкта. Їх аналіз заснований на збиранні матеріалу, висуванні початкових гіпотез про значення аналізованої одиниці, що й є її семантичним тлумаченням. Для цього М характерні такі аналітичні прийоми і процедури:

- *контекстуальний А* (ґрунтується на спостереженні слів у типових контекстах і виявленні їх взаємовпливів), в основі методу – припущення того, що розбіжності у значенні завжди пов'язані з різницею в контексті;

- *семантико-синтаксичний А* спрямований на вивчення семантики речення та його зв'язком між граматичною формою та змістом;

- *валентнісний А* застосовується щодо одиниць різних рівнів та синтаксичного моделювання; він сприяє встановленню шляхів і способів мовних одиниць вступати чи не вступати в синтагмаічні зв'язки з іншими одиницями.

Сюди ж уналежнюються менш панорамні процедури й методики:

- *дистрибутивний А* розглядає сукупність усіх контекстів, де зустрічається мовна одиниця в її словесному оточенні;

- *трансформаційний А* використовується визначення структурно-семантичних зв'язків між мовними одиницями; процедурами трансформаційного аналізу є перестановка, заміна, розширення, опущення;

- *компонентний А* дозволяє досліджувати зміст значущих одиниць мови для розкладання значення мінімальних семантичних складових; метод спрямований на вирішення проблем полісемії, синонімії, антонімії та контексту;

- *субституція* – прийоми заміни одних мовних одиниць іншими, що передбачає фонетичні, морфологічні чи лексичні (плюс фразеологічні) заміни одних одиниць на інші;

Б. Прийоми когнітивно-семантичного аналізу

- *фреймовий А* досліджує лінгвістичні форми вираження

оброблених мозком реальних ситуацій (М. Мінський); фрейм являє собою когнітивне сприйняття певної ситуації на основі систематизації досвіду (Ч. Філлмор) [7];

- *концептуальний А* спрямований на вивчення змісту концептів, дозволяє конструювати модель структури концепту і описує специфіку її вербалізації в мові; етапи концептуального аналізу: 1) визначення референтної ситуації приналежності концепту, 2) вивчення лексикографічних дефініцій, 3) дослідження етимології вербалізаторів концепту, 4) вивчення концепту в різних контекстах, 5) уточнення асоціативних ознак і ціннісних засад та побудова моделі концепту;

- *компонентний А* виходить із того, що одиницями аналізу є частини або елементи мовної системи – номінативно-комунікативної та структурної. Прикладом компонентного аналізу є тлумачення слів;

- *герменевтичний А* – вивчення принципів і методів тлумачення / інтерпретації текстів з особливим наголосом на розумінні смислу в контексті конкретної мовленнєвої діяльності, а також розгляд мови як інструменту, в якому закладено певні смисли, що залежать від контексту, культури і намірів мовця;

В. Прийоми комунікативно-функційного аналізу

- *моделювання функціонально-семантичних полів*, під якими розуміють угруповання засобів різних рівнів мови, що ґрунтується на певній семантичній категорії, а також комбінування мовних засобів,

- *прагматичний (актомовленнєвий) А* пояснює значення мовних виразів з позиції їх використання у МА (питання, наказ, обіцянка);

- *дискурс-аналіз* – аналіз мовних форм, визначення мети і функцій їх використання; основні напрями досліджень: структура наративів, інтертекстуальність, невербальні засоби комунікації, соціальна ситуація комунікації, лінгвістична маніпуляція та ін.;

- *тактико-стратегічний А*: використання мови для досягнення певних цілей, ключовий метод для з'ясування мовленнєвої взаємодії через аналіз ефективних мовленнєвих ходів та їхньої гнучкої адаптації до ситуації, а також з'ясування способів планування, свідомого вибору, спрямованості на результат;

- *текстовий А* цілеспрямовано вивчення мови письмового тексту, його лексики, граматики, риторичної організації; він є частиною дискурс-аналізу та має такі види: стилістичний текстовий аналіз, перекладацький текстовий аналіз, компаративний перекладацький аналіз [8].

МЕТОДОЛОГІЙНІ ЗАСАДИ І МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

7.1. Перекладознавство як наука про взаємодію культур

Перекладознавство (англ. *Translation Studies*), теорія перекладу, рідше – транслятологія або традуктологія (фр. *Traduction*) – прикладна гуманітарна дисципліна на стику лінгвістики, теорії комунікації, порівняльного літературознавства, семіотики та соціології, що вивчає процес і результати усного та писемного перекладу, а також широке коло суміжних явищ.

Переклад – це такий вид комунікації, який здійснюється за допомогою мови (точніше, двох або більше мов), але цим процес перекладу далеко не вичерпується. Для його ефективного здійснення слід враховувати особливості спілкування, пов'язані з культурою взаємодіючих людей чи народів. Крім того, у процес перекладу залучені перекладач (адресант перекладу) і споживач (адресат перекладу) – різні люди, які грають різні ролі і по-різному себе ведуть в даному процесі. Це виводить нас на різні проблеми психофізіологічного, соціологічного, етичного порядку. Така особливість процесу міжмовного спілкування за допомогою перекладу, і наука, яка його вивчає, повинна все це враховувати. Інакше вона неправомірно спростила б самі об'єкт і предмет свого дослідження [8].

Мовне посередництво – вид комунікативної діяльності, що здійснюється у рамках двомовної (міжмовної та міжкультурної) комунікації. Особливістю мовного посередництва є тип комунікативної ситуації, в якій спілкування здійснюється не безпосередньо між відправником та одержувачем комунікації, а за участю "посередника" – третього учасника комунікативного акту, завдання якого є сприйняття повідомлення відправника, його перекодування в таку форму, яка може бути доступна сприйняттю одержувача інформації. У зв'язку з цим результативність комунікативного акта повністю залежить від посередника, він грає в описаній моделі ключову роль, тому що в його завдання входить не

лише отримання та передача інформації, а й її обробка [9].

Особливу специфіку має усне мовне посередництво, яке вимагає від посередника умінь прагматичної адаптації перекладу. Нерідко функції перекладача виходять за межі простого мовного посередництва, коли перед ним постають завдання редактора, рецензента і аналітика. У зв'язку з видами додаткової діяльності та кінцевими цілями комунікації виділяють дві основні форми мовного посередництва: власне переклад та адаптивне транскодування. Власне переклад повністю орієнтований на максимально можливе відтворення інформації тексту ВМ у тексті ЦМ, а адаптивне транскодування передбачає роботу з інформацією, що міститься у тексті, її перетворення, орієнтоване на реципієнта чи на ситуацію. У результаті текст, що створюється при адаптивному транскодуванні, суттєво відрізняється від тексту МО.

Комунікативна модель перекладу – модель, у якій переклад розглядається і моделюється як особливий вид комунікації. Вона є узагальненим патерном сприйняття тексту оригіналу як іншомовного та інокультурного тексту та як породження тексту перекладу, адекватного та/або еквівалентного йому в системі мови перекладу. Переклад є вторинною діяльністю не тільки тому, що відтворює відбиту автором оригіналу дійсність, але й тому, що породжуюча, креативна, синтезуюча діяльність перекладача завжди є другим етапом, наступним за першим – етапом діяльності рецептивної, аналізуючої, інтерпретуючої.

Комунікативна модель перекладу – це теоретичний підхід, що розглядає процес перекладу як продовжений акт міжмовної та міжкультурної комунікації, метою якого є створення такого цільового тексту, що є максимально адекватним тексту оригіналу. Головне завдання перекладача – не послівна відповідність, а повноцінна передача смислу та досягнення однакового впливу обох текстів на адресата.

Діяльність перекладача жорстко детермінується властивостями, характеристиками та змістом перекладеного об'єкта; внутрішніми (жанр, стиль) і зовнішніми (завдання та умови комунікації, соціальне замовлення, умови його виконання, стилістичні та естетичні вимоги мови перекладу) факторами впливу. Текст оригіналу як текст

первинної комунікації являє собою прототекст для вторинної комунікації, де текст перекладу буде метатекстом, що має на меті не просто передавати інформацію про обговорюваний предмет, а репрезентувати структуру самого тексту. Опосередкована перекладацька діяльність включає розуміння тексту оригіналу та породження тексту перекладу [12].

Відповідно, і **комунікативний переклад** полягає у виборі такого шляху передачі вихідної інформації, який призводить до перекладеного тексту з адекватним вихідним впливом на реципієнта. Головним об'єктом при такому способі перекладу виявляється не стільки мовний склад вихідного тексту, скільки його змістовне та емоційно-естетичне значення. Комунікативний переклад не допускає ані скорочень, ані спрощень вихідного матеріалу. По суті, те, що в повсякденні називається літературним чи художнім перекладом, насправді є саме комунікативним перекладом. Специфічним варіантом комунікативного перекладу є більшість поетичних перекладів.

"Скопос" – універсальна модель перекладу. На відміну від принципів адекватності та еквівалентності перекладу німецькі вчені Катаріна Райс та Ханс Фермаєр висунули в 80-і роки минулого століття концепцію Скопос-перекладу. В її основі лежить ідея того, що переклад – це певна мета (*скопос* – грец. 'мета'). Тож головне зберегти ціль у тексті оригіналу. Вважається: якщо мету перекладу виконано, то перекладацьку діяльність у разі можна визнати успішною; якщо мету не виконано, то жодна з колишніх концепцій еквівалентності не виправить невдачі.

Скопос-теорія – функціональна теорія перекладу, яка постулює, що головне в перекладі – досягнення мети (функції) тексту в культурі, що приймає, а не буквальна вірність оригіналу

Універсальна модель "скопос" виявилася новим кроком у розвитку теоретичних поглядів на переклад, вона дозволила включити до розгляду ті граничні випадки перекладацької діяльності, які насамперед теоретично не осмислювалися, а піддавалися лише "смаковій" оцінці. Вона розширила наші уявлення про функцію перекладача у процесі перекладу [8].

Проблема перекладності стоїть гостро перед науковцями ще з часів глибокого Середньовіччя. Запеклі дискусії щодо міри

перекладності ведуться й зараз, трансформувавшись у триєдиний клубок "абсолютна перекладність vs. відносна перекладність vs. абсолютна неперекладність" (табл. 7.1).

Табл. 7.1. *Проблема перекладності у філології*

Типи перекладності	Теорія, концепція, принципи	Представники, послідовники ідеї
Неперекладність	Теорія принципової неперекладності	Wilhelm von Humboldt, Leo Weißgerber, O.O. Потебня
Відносна перекладність	Гіпотеза лінгвістичної відносності = теорія формальної та динамічної еквівалентності	Edward Sapir, Benjamin Whorf, Werner Koller, Eugene Albert Nida
Абсолютна перекладність	Принцип абсолютної перекладності = концепція всеперекладності	René Descartes, Gottfried Leibnitz, Friedrich-August Wolf, George Mouninn, O.I. Федоров

Переклад – це репрезентація оригіналу засобами іншої мови. У цьому сенсі **репрезентативність** дозволяє не вимагати від перекладу текстуальної повноти, яка й не завжди потрібна з тих чи інших комунікативно зумовлених задач. Крім того, установка на репрезентативність дозволяє сконцентруватися на процесі здійснення перекладацької діяльності саме з точки зору збереження в остаточному тексті перекладу найважливіших рис оригіналу, а помилки оцінювати, виходячи з того, наскільки вони заважають досягненню спочатку поставленої оригіналом мети. Мінімальним списком вимог до репрезентативності перекладу може бути перелік із чотирьох пунктів:

1) переклад має чітко відбивати фактичну сторону оригіналу, тобто. правильно передавати план його змісту, закладену в ньому інформацію;

2) переклад має чітко відбивати мету створення оригіналу, тобто доносити до іншомовного реципієнта його прагматичну компоненту,

3) переклад повинен відтворювати тон і принаймні найважливіші стилістичні особливості оригіналу,

4) переклад повинен точно доносити до реципієнта авторське ставлення до предмета, що викладається в перекладеному тексті.

Тож основна мета перекладу – максимально повна передача

змісту і досягнення смислової спільності обох текстів – тексту оригіналу і паратексту. Для його опису перекладознавство має спеціальні термінопоняття – еквівалентність і адекватність перекладу.

Еквівалентність – змістові відношення між ТО і ЦТ, що дозволяє стверджувати їхню ідентичність один одному, 100% подібність. Еквівалентним перекладом називається переклад, який відтворює зміст іншомовного оригіналу – як інформація, що передається, так і її прагматичний потенціал.

Адекватність пов'язана із процесом перекладу – тобто вона є лінком, що вказує, як перекладати. Вона залежить від ситуації: переклад для дітей, для дорослих, для фахівців тощо. Адекватність – це показник повноцінності та збереження інформації. Адекватним перекладом називається переклад, який забезпечує прагматичні завдання перекладацького акту, а також відповідність перекладеного тексту меті перекладу, комунікативному впливу.

Еквівалентність	Адекватність перекладу:
перекладу: відповідність цільового тексту текстові оригіналу за критеріями максимальної точності.	вибір перекладачем стратегії, що оптимально відповідає цілям перекладу (адаптований переклад для дітей, технічний - для фахівців)
Часткове (тактика): <i>результат перекладу: описує "що?"</i>	Загальне (стратегія): <i>процес перекладу: описує "як"?</i>

У теперішній час у перекладознавстві розмежовуються поняття "адекватність" та "еквівалентність" за принципом загального та часткового.

Крім того, не можна не зазначити, що саме адекватний / еквівалентний переклад є найпоширенішим і найбільш затребуваним з усіх видів перекладів.

7.2. Творча майстерня перекладача-практика і його тактико-стратегічний арсенал

Фахівці в галузі перекладу говорять про два типи перекладу: переклад нормативний (передбачає застосування певних правил перекладу) і переклад дескриптивний (описовий).

Найбільш виразно нормативний переклад реалізується через тактико-стратегічну діяльність перекладача – систему / сукупність реальних і можливих перекладних дій (технік, процедур) для отримання інтелектуального продукту, яким є адекватно перекодований у форми іншої мови цільовий текст.

Останніми роками надзвичайно популярною в перекладознавстві стала т. зв. *процесуальна транслатологія*, оскільки саме в її межах досліджуються ментальні процеси перекладу, серед яких чільне місце посідають преферентні тактики і стратегії, що їх обирають перекладачі на етапах сприйняття, розуміння і аналізу тексту оригіналу і формулювання тексту перекладу [13].

Перекладацькі стратегії і тактики співвідносяться між собою за моделлю субординативної гіперо-гіпонімії, де перші являють собою феномени висхідного, а другі – низхідного порядку.

Перекладацькі стратегії – це програми діяльності перекладача, які визначаються комунікативною ситуацією та метою перекладу, що включають вибір методів – від буквального до вільного. Інакше кажучи, перекладацькі стратегії – це усвідомлено обраний перекладачем алгоритм трансляційних дій під час перекладу. Розрізняють макростратегію (способи вирішення ряду перекладацьких завдань) і мікростратегію (способи вирішення одного завдання). З погляду макростратегії у процесі перекладу Х. Крінгс фіксує три етапи: передперекладацький аналіз, власне переклад і пост-перекладацька обробка тексту (табл. 7.2).

Передперекладний аналіз тексту передбачає: збір зовнішньої інформації про текст; визначення джерела та реципієнта (обов'язково для усного перекладу!); осмислення складу і щільності інформації – когнітивної (про зовнішній світ), оперативної (вказівки), емоційної, естетичної; усвідомлення комунікативного завдання (обов'язково для усного перекладу!); визначення мовленнєвого жанру тексту (обов'язково для письмового перекладу!).

Власне переклад / перекладацький результат: вибір одиниці перекладу, вибір варіанту відповідності, що підходить.

У перекладознавстві існують такі стратегії перекладу:

Стратегія спроб і помилок – послідовне наближення до оптимального рішення шляхом відхилення варіантів, які не відповідають певним критеріям вибору (А.Д. Швейцер).

Стратегія очікування часто використовується в перекладі з тих

мов, де смислове дієслово стоїть у реченні на останньому місці (напр., німецька, нідерландська). Стратегія очікування полягає в тому, що синхронний перекладач робить невелику паузу, чекаючи на додаткові компоненти тексту, які могли б повністю прояснити зміст висловлювання, якщо з наявного контексту він не зовсім зрозумілий

Стратегія столінгу – полягає у спробі виграти час шляхом уповільнення подачі перекладного матеріалу або повторенням тематичної інформації, що не містить нічого нового з метою заповнення паузи, що занадто затягнулася [4].

Стратегія сосісонажу / збереження лінійності спрямована на досягнення найбільшої еквівалентності між МО та ЦМ. Іншими словами, при використанні подібної стратегії складне речення в МО може бути перетвореним у ЦМ на ряд простих речень. Стратегія збереження лінійності дає можливість спростити синтаксичну структуру в ЦМ, що веде до кращого розуміння сегмента, що перекладається: короткі відрізки перекладу, які не перевантажені підрядними реченнями, легше сприймаються.

Стратегія ймовірнісного прогнозування полягає у ранньому визначенні перекладачем лінгвальних складових тексту, які з'являться на виході іноземною мовою. Так, у ряді випадків перекладач може визначити, яке дієслово буде в тексті оригіналу до появи в дискурсі. Стратегія ймовірнісного прогнозування описується як стратегія, яка застосовується в основному до конструкцій, в яких дієслово знаходиться на останньому місці, або в тих випадках, коли ключове іменне поняття знаходиться в кінці смислової групи.

Стратегія компресії має на меті опущення надлишкових елементів висловлювання як такі, що їх можна вивести із контексту та позамовної ситуації, а також шляхом використання більш компактних форм вираження. Компресія є ефективною стратегією для досягнення узгодження між прагматикою відправника та прагматикою одержувача.

Стратегія декомпресії стає у нагоді тоді, коли перекладач виявляється нездатним знайти необхідний варіант мовою перекладу. Однією з ймовірностей цього є те, що перекладач не зрозумів дане поняття іноземною мовою, інша – у тому, що, зрозумівши вихідне поняття, перекладач зіткнувся з проблемою пошуку аналогічного варіанта мовою перекладу (специфічна термінологія, незнайома лексика тощо). Стратегія декомпресії застосовується у випадках, коли

необхідне використання попереднього знання.

Постперекладний аналіз (аналіз результатів перекладу): звірка текстів ВМ і ЦМ; оцінка єдності стилю ВМ та ЦМ; редакторська правка паратексту.

Табл. 7.2. *Макро- і макростратегії діяльності перекладача*

<i>Передперекладний аналіз</i>	<i>Перекладацький результат (ЦТ)</i>	<i>Постперекладний аналіз</i>
збір зовнішньої інформації про текст	стратегія вибору одиниці перекладу	звірка тексту
визначення джерела і реципієнта (обов'язк. для усного перекладу)	стратегія спроб і помилок	оцінка єдності стилю ВМ та ЦМ
осмислення складу і щільності інформації (когнітивної /про світ/, емоційної, естетичної тощо)	стратегія очікування	редакторська правка паратексту
усвідомлення комунікативного завдання (обов'язково для усного перекладу)	стратегія столлінгу	
визначення мовленнєвого жанру тексту (обов'язково для письм. перекладу!)	стратегія збереження лінійності (соссісонаж)	
	стратегія імовірнісного прогнозування	
	стратегія знакового перекладу	
	стратегія компресії	
	стратегія декомпресії	

У процесі трансляції перекладач не користується однією стратегією, він застосовує їх у комплексі. Стратегії перекладу безпосеред-

ньо пов'язані з прагматичними аспектами перекладу – комунікативною інтенцією відправника, установкою на отримувача та комунікативною установкою перекладача. Перекладні проблеми, пов'язані з урахуванням установки на одержувача, охоплюють надзвичайно широкий діапазон прийомів перекладу. Це часткові прийоми, що застосовуються у будь-якому вигляді перекладу, включаючи художній та поетичний.

Перекладацькі тактики і методи їх реалізації. Вітчизняне перекладознавство акцентує увагу на перекладацьких перетвореннях (трансформаціях, або методах), закордонне – на перекладацьких прийомах.

Перекладацькі трансформації – це технічні прийоми, які використовуються для перетворення структури або значення вихідного тексту на еквівалентний текст мовою перекладу. Вони необхідні для подолання розбіжностей у мовних системах і культурах, дозволяючи зберегти смисл, стилістику і функціональність оригіналу, якщо прямі відповідності неможливі.

Говорячи про перекладацькі трансформації, слід констатувати відсутність єдиної системи їх класифікації, але звжди є прагнення звести їх до якогось єдиного знаменника (таблиця 7.3).

Автор підручника «Переклад і міжкультурна комунікація» О. Бурак [2] виділяє 12 найбільш загальних перетворень, які може використовувати перекладач:

- 1) опущення (omission),
- 2) додавання (addition),
- 3) зміна порядку (change of grammatical forms),
- 5) компенсація смислових втрат (less-of-meaning compensation),
- 6) конкретизація (concretization),
- 7) генералізація / узагальнення (generalization),
- 8) антонімічний переклад (antonymic translation),
- 9) смисловий розвиток (modulation),
- 10) метонімічний переклад (metonymic translation),
- 11) об'єднання речень (sentence integration),
- 12) членування речень (sentence fragmentation) [2, с. 49].

Таблиця 7.3. *Типи і види перекладацьких технік*

<i>Лексико-семант. трансформації</i>	<i>Граматичні трансформації</i>	<i>Лексико-граматичні трансформації</i>
▪ транскрибування	▪ морфологічні	▪ антонімічний переклад
▪ транслітерація	▪ синтаксичні	▪ конверсна трансформація
▪ лексико-семантична заміна	▪ синтаксичне уподібнення (дослівний переклад)	▪ експлікація (описовий переклад) ▪ імплікація
▪ калькування	▪ членування речення	▪ компенсація
▪ конкретизація	▪ поєднання/ синтез речення	▪ контекстуальна заміна
▪ модуляція (смісловий розвиток)	▪ роз'єднання речення / парцеляція	▪ метафоризація / деметафоризація
▪ лексичні додавання	▪ граматичні заміни	▪ ідіоматизація / деїдіоматизація
▪ генералізація		▪ адекватна заміна – контекст.заміна
		▪ лексичні додавання
		▪ займенникові повтори

В основі всіх перекладацьких трансформацій лежать одна або дві мисленнево-мовленнєві операції: *перефразування* і/або *підстановка*. Проте ступінь радикальності трансформацій буває різним – від трансформацій, які тягнуть за собою відносно невелику відмінність перекладного висловлювання з вихідним, до випадків т. зв. парадоксального перекладу.

Машинний / автоматизований переклад – процес перекладу з однієї мови на іншу, що здійснюється штучним інтелектом (ШІ) без участі людини. Ранні спроби використовувати комп'ютери для перекладу будувалися на основі запрограмованих словників і лінгвальних правил, більш сучасні – на основі ймовірнісного підходу. Типи автоматичного перекладу:

- статистичний машинний переклад,
- нейронний машинний переклад,
- синхронний автоматичний переклад,
- системи МП, засновані на правилах Rule-Based,
- гібридні моделі SMT + RBMT,
- гібридний машинний переклад (Hybrid machine translation – HMT),
- гібридна "Machine Translation"
- засоби CAT (CAT-тули).

Вибір оптимального онлайн-перекладача залежить від конкретних потреб і сценаріїв використання. Для повсякденного використання найкращим вибором залишається *Google Translate* завдяки величезній кількості мов, офлайн-режиму, перекладу з камери та безкоштовному доступу до всіх функцій. Для професійної роботи і точних перекладів варто звернути увагу на *DeepL Translate*. Його нейронмережеві алгоритми забезпечують найбільш природні та контекстуально правильні переклади, особливо для європейських мов. Це ідеальний вибір для ділового листування, перекладу статей та документів, де важлива точність формулювань. Для професійних перекладачів *SDL Trados Studio* залишається галузевим стандартом, хоча вимагає платної підписки. Його інструменти автоматизації та термінологічні бази значно прискорюють роботу над великими проектами [16].

Важливо розуміти, що жоден автоматичний перекладач не замінить живого фахівця, особливо коли йдеться про художні тексти, юридичні документи чи медичну термінологію. Однак для повсякденних завдань сучасні AI-перекладачі стали незамінними помічниками, які постійно вдосконалюються.

7.3. Творча майстерня перекладознавця-дослідника

Дослідник у галузі перекладу займається не власне перекладам конкретних текстів, як це роблять перекладачі-практики, а займається евалюацією / філологічною оцінкою здійснених перекладів. У такий спосіб коло його наукових інтересів включає в себе: критика перекладу (оцінюється якість та ефективність існуючих перекладів); вивчення процесу перекладу (досліджуються як технічні аспекти перекладу, так і його когнітивні і психологічні сторони); аналіз результатів перекладу (оцінюються якість перекладу та його відповідність оригіналу); включення перекладача (вивчається роль переклада-

ча, його творча та креативна діяльність; історичний аспект перекладу (аналізується розвиток перекладацької діяльності та теорії перекладу).

Типологія перекладів зумовлюється чотирма параметрами: за співвідношенням мови перекладу та мови оригіналу, за характером суб'єкта перекладацької діяльності, за типом перекладацької сегментації та способом переробки матеріалу, що перекладається, за формою презентації.

Розподіл / класифікація / таксономізація перекладів є необхідним кроком до узагальненого розуміння діяльності перекладача і того, хто готується стати таким. Утім, як і повсюди у філологічній науці, чіткого розподілу перекладів на роди і види (як у біології) за визначення просто не може бути, тому що більшість із них можуть мати параметричні риси різних таксофонів, збігатися з окремими з них і розходитися. Проте умовне упорядкування перекладацьких продуктів є можливим і необхідним. У перекладознавчій науці розрізняють форми (табл. 7.3.1) і види / типи (таблиця 7.3.2) перекладу.

Табл. 7.3.1. **Форми перекладів / презентації перекладів**

(Ф-1) Усна	(Ф-2) Письмова	(Ф-3) Усно- письмова	(Ф-4) Змішана
• послідовний П • пофразовий • послівний • з листа • з опорою на текст • синхронний П • шушотаж • контрольований синхрон	• повний • реферативний • адаптивний	• вільний • дослівний • буквальний • послівний • П із записом	• поєднання авто-матичного / машинного П з наступним редагуванням людиною • письмовий • усний

Таблиця 7.3.2. *Види перекладів*

(В-1) За співвідношенням МО і ЦМ	(В-2) За суб'єктом перекладач. діяльності	(В-3) За спеціалізм- цією тексту	(В-4) За способом засвідчення
• міжмовний • внутрішньо-мовний • інтерсеміотичний (трансмутація); • бінарний	• традиційний • авторський • авторизований • змішаний	• художній • спеціальний • наук.-техніч. • сусп.-політич. • юридичний та ін.	• нотаріальний • сертифікований • апостиль

Основні методи наукового осмислення результатів перекладацької діяльності. Будучи лінгвістичною дисципліною, теорія перекладу широко використовує методи дослідження інших розділів мовознавства. У перекладознавстві використовуються майже всі методи дослідження лінгвістики, серед яких фігурують: зіставний, описовий, статистичні прийоми. інтроспекція, теоретичне моделювання, логічне моделювання, машинний переклад тощо [7].

Зіставний / контрактивний аналіз – головний конкретний метод перекладознавства. Порівнюючи текст перекладу чи перекладів з оригіналом, самих перекладів один з одним, виявляють подібності та відмінності оригіналу та перекладу або перекладів; визначають правомірність та необхідність допущених відхилень; порівнюють оригінал і переклад для виявлення або різнотипних, або певного типу подібностей і відмінностей. У цьому нерідко застосовуються прийоми статистичних досліджень. Якщо у рамках зіставного мовознавства дослідження ведуться лише на рівні мови, то у перекладознавстві – на рівні мовлення. Головною метою такого зіставлення є оптимізація перекладацького процесу.

Метод інтроспекції – з'ясування у самих перекладачів, що і як вони роблять. Відповіді перекладачів на це питання, однак, не дадуть повної та об'єктивної картини, адже перекладач багато в чому діє інтуїтивно і часто йому доводиться стикатися з нездатністю пояснити і логічно обґрунтувати ті чи інші дії. Більш об'єктивні дані дозволяє отримати метод "*думай вголос*", у якому перекладач промовляє всі

думки вголос.

Найбільш розробленим методом вивчення перекладацького процесу є *створення теоретичних моделей перекладу та опис різних типів перетворень* (трансформацій), за допомогою яких можливий перехід від відрізка тексту оригіналу до відрізка тексту перекладу.

Метод логічного моделювання – спосіб дослідження процесів, недоступних для безпосереднього спостереження. Говорити про характер перекладацьких дій і операцій доводиться переважно лише гіпотетично, спираючись головним чином на результати зіставлення ВТ і ЦТ, додумуючи самостійно, якими шляхами, з допомогою яких прийомів перекладач приходить від вихідного матеріалу до кінцевого.

Оцінка якості перекладу включає перевірку еквівалентності (збереження сенсу) та адекватності (відповідність стилю та вплив на читача). Ключові критерії – відсутність граматичних/сміслових помилок, вірна термінологія та природне звучання тексту. Для точної перевірки використовуються порівняння з оригіналом, звіряння термінів і залучення редактора [14].

Загальна теорія перекладу розкриває поняття **перекладацької норми** – сукупності вимог до якості перекладу. На її основі проводиться оцінка якості перекладу. Результати процесу перекладу (якість перекладу) зумовлюються ступенем смислової близькості перекладу оригіналу, жанрово-стилістичною приналежністю текстів оригіналу та перекладу, прагматичними факторами, що впливають на вибір варіанта перекладу. Всі ці аспекти перекладу мають безпосередньо нормативний характер, визначають стратегію перекладача та критерії оцінки його праці. Поняття норми перекладу включає вимогу нормативного використання перекладачем мови перекладу, а також необхідність відповідності результатів перекладацького процесу загальноприйнятим поглядам на цілі та завдання перекладацької діяльності, якими керуються перекладачі у певний історичний період. Тож, норма перекладу складається внаслідок взаємодії п'яти різних видів нормативних вимог:

- якість володіння нормами двох мов,
- міра еквівалентності перекладу
- збереження жанрово-стилістичного візерунку ТО і ЦТ
- відтвореність прагматичних настанов у перекладі
- конвенційність тексту перекладу

Дотримання всіх нормативних правил, крім норми

еквівалентності, носить загальний характер і є чимось само собою зрозумілим, а ступінь вірності оригіналу виявляється тією змінною величиною, яка найбільшою мірою визначає рівень професійної кваліфікації перекладача та оцінку якості кожного окремого перекладу.

7.4. Професійні компетенції перекладача та перекладацька етика

Професійна компетентність перекладача – це особистісна здатність фахівця вирішувати певний клас професійних завдань. Тут релевантними є декілька ключових компетенцій і глибоке володіння навичками усного і письмового перекладу.

Мовна компетенція перекладача включає усі аспекти володіння мовою. Перекладач повинен мати достатню мовну компетенцію в області не однієї, а двох мов. Звичайно, мовна компетенція кожного перекладача має свої межі, але чим ширші ці межі, тим вища його загальна професійна компетентність. З потенційно необмежених вимог до мовної компетенції перекладача впливає необхідність вміти швидко розширювати й поповнювати свої мовні знання. Перекладач – це людина в постійному пошуку, людина, яка, слухаючи і читаючи, чує і бачить не тільки що, але і як сказано, людина, яка не розлучається зі словниками, не втрачає нагоди дізнатися щось нове про мову.

Комунікативна компетенція: перекладач постійно змушений вирішувати, чи зможе відтворення мовного змісту вихідного висловлення в перекладі служити достатньою базою для правильного висновку про глобальний смисл, враховуючи відмінності у фонових знаннях і в обстановці спілкування у реципієнтів перекладу. У разі потреби перекладач коригує співвідношення мовного змісту і виведеного смислу, вводячи фонову інформацію, що не вистачає, в саме висловлювання або повідомляючи її у примітках і висновках.

Технічна компетенція: специфічні знання, вміння та навички, необхідні для виконання цього виду діяльності. Знайомство з основними положеннями теорії перекладу, з варіантами стратегії перекладу і технічними прийомами перекладу, а також з автоматизованими системами перекладу за допомогою AI [7].

Особистісні характеристики. Переклад являє собою складний вид розумової діяльності, здійснення якої передбачає особливу

психічну організацію, велику її пластичність і гнучкість, здатність швидко перемикає увагу, переходити від однієї мови / культури до іншої, від однієї комунікативної ситуації до іншої. Від перекладача вимагається вміння зосереджуватися та мобілізувати ресурси своєї пам'яті, очікується широта інтересів, всебічна начитаність, висока ерудованість, культурна вихованість.

Ключові навички усного перекладача: ідеальне володіння розмовною мовою (розуміння нюансів, ідіом та акцентів); швидкість реакції: здатність негайно перекладати, зберігаючи стиль; розвинена пам'ять (для запам'ятовування сегментів мови при послідовному перекладі).

Ключові навички письмового перекладача: глибокі знання та розуміння мови, культури й суспільства країн, в яких говорять вихідною та цільовими мовами; добре володіння як письмовою мовою, так і спеціальною термінологією; добре володіння і дотримання правил орфографії та пунктуації; вміння користуватися широким спектром мовних ресурсів і засобів (словники, енциклопедії, лексикони, глосарії, засоби CAT /автомат. переклад/). Кінцева мета письмового перекладача – отримати перекладений текст, який можна використовувати як оригінальний вихідний текст.

Для досягнення найкращих результатів перекладачі зазвичай перекладають з іноземної мови рідною мовою. І тільки фахівці найвищої кваліфікації беруться за переклад з рідної мови на іноземну.

Перекладацька етика. Перекладач займає проміжну позицію між двом різномовними комунікантами і, відповідно, повинен поводитися, з одного боку, з гідністю, з іншого, – не перетягувати на себе центр уваги.

Етичні питання пов'язані переважно з роботою усного перекладача, для якого чинними є такі основні вимоги:

- бути скромним і тактовним, акуратно і охайно одягненим,
- бути "у формі" під час роботи за будь-якого самопочуття,
- повинен виразно і, якщо потрібно, голосно говорити,
- бути дисциплінованим (у т.ч. ніколи й нікуди не спізнюватися),
- бути в міру комунікабельним, ввічливим, вихованим;
- бути під час перекладу нейтральним і свідомо відстороненим (розуміти, що жарти і гостроти призначені не для нього, і реагувати на них стримано, але, звичайно, не стояти кам'яним стовпом).
- прагнення до постійного збагачення своїх знань, до пошуку

нової інформації, продуктивно використовувати різні довідники та інші джерела відомостей.

Морально-етичний аспект праці перекладача полягає в тому, що він несе повну відповідальність за якість своєї роботи, за моральний і матеріальний збиток, який може стати результатом його недобросовісності. Користувачі його послугами розраховують на його компетентність, надійність і конфіденційність. Не маючи доступу до оригіналу, вони на віру приймають встановлену перекладачем еквівалентність перекладу. Перекладацька діяльність повністю заснована на довірі до результатів роботи перекладача. Він може мати справу з секретними політичними чи комерційними документами, бути присутнім при закритих переговорах, отримувати доступ до інтимних подробиць приватного життя багатьох людей. Скромність, тактовність, вміння триматися, зберігати таємницю – обов'язкова частина професійної поведінки перекладача. Неписаний моральний кодекс перекладача, подібний клятві Гіппократа: "*Не нашкодь!*"

МЕТОДОЛОГІЯ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА ТА ЙОГО МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ

8.1. Літературний процес і методологія літературознавства

Літературний процес – це історичний розвиток літератури, що є сукупністю всіх літературних явищ, фактів, напрямів, стилів і жанрів певної доби чи країни. Він охоплює еволюцію художньої свідомості, взаємодію письменників, критиків і читачів, а також функціонування літератури у культурному контексті.

Основні характеристики літературного процесу:

- динамічність: літературний процес – це не статика, а постійна зміна літературних напрямів (напр., від класицизму до романтизму);
- історизм: розвиток літератури тісно пов'язаний із історичним контекстом, соціальними та культурними змінами;
- взаємозв'язок: включає функціонування літератури на національному рівні та взаємодію різних літератур у світовому масштабі;
- цілісність: включає не лише створення творів письменниками, а й їхнє сприйняття читачами, літературну критику та видавничу справу.

Загалом розрізняють десять етапів літературного процесу (на прикладі Зах. Європи): античність → середньовіччя → ренесанс → бароко → класицизм → просвітництво → романтизм → реалізм → модернізм → постмодернізм.

Методологія літературознавства – теоретична дисципліна, завдання якої – розробка принципів вивчення літератури, шляхів і методів її дослідження, оцінка ефективності та меж застосування цих методів. Стосуючись безпосередньо літератури, літературознавча методологія використовує доробок загальної методології – платформи, яка об'єднує літературознавчі дослідження з іншими дисциплінами і наукою взагалі [13].

Методологія літературознавства як науки визначається властивостями її предмета. Щоб успішно досліджувати літературу, потрібно правильно уявляти її призначення і специфіку, закони її розвитку, ставлення до життя, її місце у низці інших явищ ідеології та

культури. Лише пізнання реальних властивостей та законів розвитку літератури допомагає визначити ті методи, за допомогою яких вона може ефективно вивчатися. Цим визначається коло проблем методології літературознавства: загальні, принципові питання теорії літератури; методологія вивчення літературного процесу в національних і міжнародних рамках; історична стадіальність і типологія літературного розвитку; методологія вивчення окремого твору в єдності змісту та форми; методи часткових і допоміжних літературознавчих дисциплін.

Методологія літературознавства поділяється на *загальну* (її предмет – основні, фундаментальні проблеми літературознавства як науки) і *спеціальну* (розробляє питання про специфічні методи окремих літературознавчих дисциплін). З них перша визначальна, оскільки завдання спеціальних літературознавчих дисциплін та доступні їм методи залежать від завдань, принципів, загальної методології літературознавства.

Принципи літературознавства – основні, вихідні положення літературознавства, куди зорієнтовано наукове дослідження. Вітчизняне літературознавство орієнтується на такі принципи: історизм, змістовність художньої форми, системність, син естетизм.

Методологійна ситуація в літературознавстві. Сучасний етап розвитку літературознавчої методології відрізняється усвідомленням необхідності для науки про літературу плюралізму концепцій. У ряді теорій акцентується своєрідність науки про літературу на шкоду її загальнонауковим аспектам. Ця ситуація примітна тим, що, з одного боку, зберігаються методологічні принципи класичної і некласичної науки, а з іншого, – стверджуються гетерогенність і поліцентризм літературознавчої науки, ідея множинності методів пізнання.

Літературознавству "підвідомчі" не тільки словесно-художні твори як такі, а й багато чого іншого: 1) процеси творчої діяльності письменників та їх біографії; 2) сфера сприйняття літератури читачами; 3) різного роду літературні «спільності» – жанри або національні літератури, літературні епохи; 4) всесвітня література як така або еволюція художніх форм і творчих принципів тощо.

Що ж до сучасного етапу, то тут слід враховувати "прискорений" розвиток літературознавства – швидку зміну концепцій, методів і методологій дослідження; використання їх за

рамками наукових напрямів, що їх породили, так би мовити, у “знятому вигляді”». На рубежі XX-XXI ст. деякі літературознавці пишуть про кризу літературознавчої методології, виділяючи такі ознаки кризи гуманітарного знання:

1) послаблення впливу на сучасну науку класичних традицій гуманітарних шкіл другої половини XIX – першої половини XX ст., даний відхід від традицій, втрата зв'язку з ними вказує на відсутність наступності, втрату вже раніше накопиченого методологічного досвіду і прагнення все почати спочатку, з нульової позначки;

2) посилення впливу на гуманітарні науки наук, пов'язаних з дослідженням природи і техніки (теорія інформації, синергетика та ін.), що вказує на відсутність самостійного розвитку власне гуманітарної методології та спроби відшкодувати відсутність цього розвитку запозиченнями дослідницьких технологій з негуманітарного сектора досліджень;

3) завищення ролі суб'єктивного фактора в гуманітарних дослідженнях, що породжує високий ступінь довільності висловлень і спостережень, які спираються виключно на саморефлексію автора, що зводить необ'єктивність результату, скасовує обов'язковість надійної аргументації;

4) часта підміна дослідження описовістю без опори на якусь достовірну теорію або, навпаки, схоластичним теоретизуванням без опори на наукові факти;

5) відсутність у гуманітарній науці останніх десятиліть великих наукових відкриттів, масштабних концептуальних рішень, спрямованих на пізнання духовного світу людини і суспільства, законів суспільного розвитку;

6) розпливчастість, що почастишала, невизначеність висловлюваних суджень щодо соціально-історичних закономірностей, що визначають розвиток і долі сучасного суспільства і світової цивілізації;

7) нестійкість термінологічної мови в галузі гуманітарних наук і часткова втрата культури користування традиційними поняттями та категоріями, відпрацьованими у філософії та науці XIX – XX ст. [12].

Методологія відмовилася від пошуку досконалого методу, визнала його утопічним. Нині йдеться про *методологічний плюралізм*, згода на багатоманіття і різноманіття методів. На думку В. Іванишина, в умовах методологічного плюралізму потрібен організуючий, системотвірний чинник, яким є методологічна домінанта – основний

орієнтир, принцип, якому підпорядковані всі інші способи і прийоми дослідження, творчості, задля утвердження якого їх використовують, який визначає інтерпретацію, характер, наукову естетичну суть, значущість дослідження чи художнього твору.

8.2. Творча майстерня автора художнього твору

Творча лабораторія письменника – складний і багатоетапний процес формування художнього твору від задуму до його публікації, підтвердженою авторською волею. Вивчення творчого методу автора відбувається з застосуванням різних методологічних настанов як щодо постаті письменника, так і щодо його текстів на підставі текстологічних, психологічних, соціологічних, психоаналітичних, порівняльно-історичних та ін. підходів, прийомів "пильного прочитання" тощо.

Поняття художнього методу (ХМ). Художній / творчий метод у літературі – естетична категорія, яка відбиває загальний підхід письменника до дійсності та водночас спосіб її (дійсності) відображення у творах мистецтва, оскільки являє собою особливий тип образного бачення світу (концепція світу та людини), а також принципів відбору, оцінки та художнього втілення дійсності у творах, що визначає унікальний підхід письменника до зображення світу.

Художній / творчий метод: сукупність найбільш загальних принципів естетичного освоєння дійсності, яке стійко повторюється у творчості тієї чи іншої групи письменників, що утворюють напрям, течію або школу

ХМ як спосіб художнього пізнання та втілення дійсності у творчості є "призмою", крізь яку письменник дивиться на світ (напр., романтичний метод, реалістичний метод). Він, ХМ, – це ще й індивідуальність письменника, а також сукупність творчих принципів, зумовлених епохою, світоглядом, соціальними і культурними чинниками. Метод поєднує письменників у напрями (реалізм, романтизм), а індивідуальність проявляється у стилі автора всередині цього методу.

І хоча категорія ХМ була введена в естетичну думку наприкінці 1920-х рр. ХХ ст., ставши одним із основних понять теорії художньої творчості, вона не є винятковою приналежністю нашого часу. Цю

проблему певною мірою заторкував навіть Аристотель, говорячи про три способи наслідування явищ дійсності: "як вони були або є" або "як про них говорять і думають" або "якими вони мають бути".

У ХХ ст. термін «метод» позначав щось дуже суттєве, про що свідчить поява нових теоретичних назв типу «парадигми художності», «культурної парадигми», «домінанти художньої свідомості», «художньої онтології», якими намагаються заповнити лакуну, що належала творчому методу. Продуктивність цих заміन є дещо сумнівною, оскільки справа в кінцевому підсумку не в назві, а в суті явища, що позначається тими чи іншими термінами, в об'єктивному законі художньої творчості: створення літературного твору неможливе без певного механізму, який регулює естетичні відносини між мистецтвом і дійсністю. Категорія творчого методу не тільки має право на існування, а й нагально необхідна. При цьому слід вказати структурні принципи ХМ [8]:

- творче втілення дійсності в художню реальність;
- естетична оцінка дійсності у світлі естетичного ідеалу;
- художнє узагальнення "перекладу" спільного на індивідуальне.

Зазначені принципи за своєю суттю не викликають заперечень і загалом визначають естетичні ставлення мистецтва до дійсності. Мають рацію ті науковці, які стверджують, що справжній витвір мистецтва не може бути "безметодним", "безжанровим", "безстильним", бо його не можна створити, не здійснюючи відбору, узагальнення та естетичної оцінки дійсності, не перетворюючи завжди обмежений образний матеріал у завершений образ світу, не забарвлюючи і не озвучуючи зображення тоном, що виражає естетичний пафос цілого.

У літературознавстві існує безліч визначень ХМ. Серед різноманіття суджень найбільш правильним нам є те, згідно з яким художній метод розглядається як певна сукупність (система) принципів ідейно-художнього пізнання та образного відтворення дійсності, якою управляється процеси створення творів літератури і мистецтва. Тож говорять про ХМ класицизму, романтизму, критичного реалізму, символізму тощо (таблиця 8.2).

Табл. 8.2. *Основні художні методи і напрями в літературознавстві*

№	ХМ / літ. напрям	Періодизація	Преферентні художні постулати
1	Класицизм	XVII – поч. XIX ст.	сувора ієрархія жанрів (високі та низькі), дотримання правил, опора на античність, ідеал розуму та громадянського обов'язку
2	Сентименталізм	XVIII ст.	акцент на почуттях, переживаннях звичайної людини, культ природи та ширості
3	Романтизм	(кін. XVIII – сер. XIX ст.	зображення виняткового героя у виняткових обставинах, двомірство (конфлікт мрії та реальності), сильні пристрасті
4	Крит. реалізм	XIX – XX ст.	правдиве, об'єктивне зображення дійсності, типізація характерів у типових обставинах, історизм, психологізм
5	Соцреалізм	XX ст.	зображення життя у світлі соціалістичних ідеалів, партійності, героїзація праці та історії
6	Модернізм	(кінець XIX – XX ст.)	розрив з традиціями, пошук нових форм, акцент на суб'єктивному сприйнятті світу (символізм, акмеїзм, футуризм)
7	Пост-модернізм	2-а полов. XX – поч. XXI ст..	ігрова естетика, інтертекстуальність, іронія, змішання стилів і епох, ідея відносності істини, життя як симулякр, ідея смерті Бога

ХМ буває **реалістичним** (реалізм та його різновиди) і **нереалістичним** (романтизм та його різновиди), **продуктивним** (той, що формує художню систему) і **непродуктивним** (що утворює один літературний напрям).

Іноді поряд з феноменом "метод" в літературознавстві використовують термін "підхід". **Підхід** до вивчення чогось характеризує те, з якої переважно боку бачиться об'єкт дослідження. деякі підходи можуть одночасно являти собою і методи. Так якщо явище літератури розглядається, перш за все, як система, то одним із методів його дослідження може бути системний. Підхід є модифікацією методу. Найчастіше підхід розуміється як конкретний різновид того чи іншого методу дослідження: говорять про

соціологічний, типологічний і т.д. підходи до аналізу чи інтерпретації художнього тексту. І тут поняття “підхід” синонімічно поняттю “орієнтація”. При порівнянні підходу і методу легко помітити таке: підхід – це менш оформлене методологічне утворення. Тому поняття "підхід" нерідко вживається в тих ситуаціях, коли та чи інша предметна галузь науки ще методологічно недосконала.

Художні напрями, течії і школи в літературознавстві. Система понять, орієнтована на вивчення літературного процесу, перестала бути стабільною та стійкою. Це уможливило говорити і про ХМ, і про напрям, течію, стиль і школу (рис. 8.1), але це є все три іпостасі єдиного цілого.

У свою чергу, в індивідуальній творчості письменників можуть виявлятися особливості різних напрямів і течій. Іноді термін "напрямок" розуміється ширше, ототожнюючись з течією, школою і навіть стилем [11].

Художня своєрідність творчого методу: ідіостиль та ідіодискурс. Найчастіше епоха створення твору накладає свій відбиток на художні образи, їх зміст і мовне оформлення. Не останню роль тут відіграють стилістичні засоби, тому що саме вони безпосередньо втілюють ті образи, які були притаманні письменникам певної епохи та їх сучасникам. Індивідуальна своєрідність творчості знаходить своє мовне відображення в системі використання мовних категорій, що утворюють єдине ціле зі змістом і є носіями національного забарвлення. Індивідуальний стиль автора зумовлений і національно, і історично, і регіонально. Індивідуальна специфіка художньої творчості безпосередньо пов'язана також зі світоглядом і естетичними поглядами автора і передбачає величезну різноманітність своїх проявів – як у мові (ідіостиль), так і у змісті (ідіодискурс).

Літературний напрям: творча спільність ряду письменників, об'єднаних однаковим художнім методом, принципами зображення, ідеологією та естетикою в певну історичну епоху (класицизм, романтизм, модернізм тощо)

Літературна течія: відгалуження всередині напрямку у вигляді угруповання чи шкіл (символізм, акмеїзм, футуризм, імажинізм, сюрреалізм, дадаїзм, конструктивізм, експресіонізм)

тощо)

Літературна школа: невелике об'єднання літераторів з урахуванням єдиних художніх принципів (зазвичай йдеться про письменників, які згрупувалися навколо одного авторитету)

Рис. 8.2. Ієрархія "напряму", "течія", "школа" в літературному процесі

У свою чергу, в індивідуальній творчості письменників можуть виявлятися особливості різних напрямів і течій. Іноді термін "напряму" розуміється ширше, ототожнюючись з течією, школою і навіть стилем.

Ідіостиль – це індивідуальний авторський стиль письменника / поета; специфіка мовлення художніх творів; предмет вивчення стилістики. Правильний термін для опису індивідуального стилю – **голос**. Голос охоплює унікальний стиль автора, включаючи вибір слів, тон і структуру речень. Він відбиває особистість автора і впливає на те, як його твори сприймаються читачами. Ідіостиль письменника / поета – душа книги. Він демонструє яскраву відмінність від інших авторів або нейромереж, які вже використовують окремі видання. Складником ідіостилу є **ідіолект** письменника – індивідуальний різновид мови, що реалізується в сукупності різних ознак мовлення окремого носія мови, а в письмовому мовленні виявляє риси ідіостилу [9, с. 167]. Поняття ідіолекту та ідіостилу співвідносяться як норма й узус національної мови, з одного боку, та індивідуальна манера мовлення, – з іншого.

Ідіодискурс – це унікальна, індивідуально-авторська картина світу, втілена в текстах конкретної мовної особистості (письменника, поета, філософа), виражена, як і ідіостиль, через специфічні лексичні, граматичні та стилістичні засоби. Це сукупність смислів і форм, що відображає креативне мислення та унікальний стиль автора. І.С. Шевченко, розглядаючи концепти в ідіодискурсі Е. Хемінгуея, вважає, що автор, створюючи модель тексту, відхиляється від нейтральної структури і використовує особливі мовні засоби, прийоми, за якими можна легко дізнатися, кому належить цей твір. Тобто, під ідіодискурсом розуміють конкретні прояви особистості письменника, де дискурс – систематизоване і упорядковане використання мови, за яким соціально,

ідеологічно і історично стоїть ментальність.

<i>Ідіостиль</i> (<i>вужче ніж ідіодискурс</i>): мовні форми як унікальний набір преферентних стилістичних прийомів і засобів аранжування художнього, притаманних лише окремому автору	<i>Ідіодискурс</i> (<i>ширше ніж ідіостиль</i>): преферентні мовні форми + преферентні змісти {прагматика, концептуальні картини світу, специфіка авторського мислення, світоглядні настанови автора}
--	---

Іноді ідіодискурс ще називають *когнітивним стилем* (mind style), визначаючи його як мовну репрезентацію індивідуальної ментальної сутності автора, оповідача та персонажів, що корелює з поняттями "картина світу" (world view), як відображення характерного способу засвоєння та розуміння світу, яке автор утілює у тексті.

8.3. Творча майстерня літературознавця-дослідника

Основні методи наукового осмислення літературної творчості. За очевидною наявністю у світовому літературознавстві плюралізму методів простежується тенденція до їх об'єднання під одним дахом – культурологією. Можливо, це крок до універсалізації, а, можливо, теоретики літератури усвідомлюють, що інтерпретація літератури ніколи не дає повноти й вичерпності, тому вона подібна до теорії мерехтіння (мерехтіння – це те, чого не можна вловити).

Табл. 8.3. *Основні методи наукового осягнення літературної творчості*

<i>Класичні М</i>	<i>Анатіличні М</i>	<i>Філософські М</i>	<i>Інші М</i>
біографічний	психоаналітичний	аксіологічний	комплексний
історико-генетичний	міфопоетичний	екзистенційний	наратологічний
структурно-семіотичний	рецептивно-естетичний	феноменологічний	культурно-історична школа
літературна компаративістика	інтертекстуальний	гендерний	
типологічний	герменевтичний		

Коли ж літературознавці починають говорити про конкретні методи своєї науки, то мають на увазі якраз ті самі методи, за допомогою яких слід вивчати, розглядати й тлумачити літературні явища. Оскільки таких методів нараховують доволі багато, то їх доцільно поділити на певні групи спорідненості – зокрема на: класичні, аналітичні, філософські та інші (табл. 8.3).

К. Класичні методи

Біографічний М – це спосіб сприйняття, аналізу та інтерпретації творів художньої літератури, у якому біографія та особистість

письменника стає визначальним чинником творчості. Основоположник і найбільший представник БМ – Шарль Огюстен Сент-Бьов.

Історико-генетичний М – дослідження літератури з погляду походження та розвитку, виник у ХІХ ст. під впливом позитивізму і претендував на природничо-науковий підхід до літературної творчості. Характерною рисою ІГМ у ХХ ст стало ствердження класової природи літератури. Загалом ІГМ – це, розкриття зв'язків письменника та його творчості з життям певної доби чи різних історичних періодів; показ руху літератури як зміни одних літературних явищ іншими, у їх взаємодії; внутрішні протиріччя, ідейну, естетичну боротьбу та історичну наступність літературного розвитку.

Структурно-семіотичний М розглядає мистецтво як особливу мову або систему знаків, а окремий художній твір – як знак чи рад знаків цієї системи. Найпоспідовніше структуралізм у літературознавстві (Ю. Лотман, Р. Барт, М. Бахтін) виявив себе у концепції тексту: текст розглядається як система знаків, з'ясовується питання, що робить мовну інформацію твором мистецтва, досліджуються поетичні функції мови. Його різновиди – постструктуралізм і деконструктивізм.

Літературна компаративістика (порівняльне літературознавство) як склалася у ХІХ ст. У сучасній зарубіжній літературознавстві спостерігається висока наукова активність ЛК. Основні проблеми, якими займається порівняльне літературознавство: міграція сюжетів, мотивів та їх варіанти в національних літературах; зіставлення художніх явищ різних часів і літератур з метою виявлення спільних ознак та закономірностей розвитку; історична еволюція художніх форм (жанри, стилі, стильові різновиди) у різних народів; культурний контекст окремих літературно-мистецьких явищ.

Типологічний / історико-типологічний М. В основі ТМ лежить принцип вивчення літератури шляхом з'ясування спільності явищ – типологічно подібних, але не споріднених. Подібна схожість виникає в результаті збігу умов розвитку. ТМ пов'язаний з аналізом категоріального змісту понять «ідеальний тип» і «культурно-історичний тип», які виражають стійкі зв'язки літературних явищ і процесів, що повторюються. Сукупність таких зв'язків сприймається як «ідеальний тип».

А. Аналітичні методи

Психоаналіз і теорія архетипів (психоаналітичний М). Суть

методу полягає у тлумаченні підсвідомого у психічній (і творчій, зокрема) діяльності людини (за З. Фрейдом). Художня творчість розглядається крізь призму примирення "принципу задоволення" і "принципу реальності". Цей процес передбачає сублімацію (перехід) підсвідомих бажань в художні образи, реалізацію душевних сил і розв'язання внутрішньопсихічних конфліктів. Джерела і рушійні сили художньої творчості представники методу вбачають у прагненні людини здійснити невдоволені бажання, пов'язані із сексуальними переживаннями. Подібне і є мотивацією вчинків літературних героїв, а часом і самої художньої творчості [12].

Міфопоетичний / міфологічний А. Інтерес до міфу виявив себе ще в античну добу, але особливо активізувався у нові часи, зокрема в епоху романтизму (Ф. Шеллінг, брати Грімм). З давніх-давен міф, міфологію пов'язують із літературною творчістю (міф як складова частина художньої структури твору). Відтак прочитання таких літературних творів передбачає виявлення та аналіз (інтерпретацію) таких міфологічних елементів або структур у структурі художнього твору.

Рецептивно-естетичний А. Головна засада рецептивної естетики – активна роль читача у процесі пізнання та реалізації літературного тексту, який за Г.Р. Яуссом, виявляє в собі "горизонти сподіваного": крім "первинного горизонту", який відзначається естетично-сисловою спроможністю тексту в момент його створення, існують "пізніші горизонти", зокрема й "горизонт досвіду реципієнта". Рецептивна естетика розглядає художній текст як відкриту структуру, зорієнтовану на читача, вивчає читачькі реакції, оцінки.

Інтертекстуальний А передбачає дослідження взаємодії художнього твору з текстами попередньої та сучасної автору культури. У сучасному літературознавстві для позначення процесу «діалогізації тексту» еквівалентно використовуються три терміни: «прецедентний феномен», «чуже слово в тексті» та «інтертекстуальність». Змістовну та звукову оформленість термін «інтертекстуальність» вперше отримав у роботах Ю. Крістєвої. Канонічну формулювання інтертекстуальності надав Р. Барт: "Кожен текст є інтертекстом: інші тексти присутні на різних рівнях у більш менш відомих формах – тексти попередньої культури та тексти навколишньої культури. Класифікація типів взаємодії текстів: інтертекстуальність (цитата, алюзія, ремінісценція), паратекстуальність (заголовки, передмови, епіграфи, посвячення

тощо); метатекстуальність (коментуюче посилання на претекст), гіпертекстуальність (пародія, імітація, адаптація тощо), архітекстуальність (пов'язана з жанровою приналежністю тексту, що позначається в самій назві твору).

Герменевтичний А – наука інтерпретації (тлумачення) художнього тексту. Ключове поняття герменевтики – розуміння, а в застосуванні до літератури – розуміння тексту. Про це писав Г.Г. Гадамер: "Скрізь, де ми намагаємося збагнути світ, де відбувається подолання відчуженості, де здійснюється засвоєння, де видаляється незнання і незнайомство, скрізь здійснюється герменевтичний процес збирання світу в слово і в загальну свідомість". Герменевтика передбачає індивідуальне (суб'єктивне) прочитання, освоєння тексту, яке спирається на попередній естетичний і мисленнєвий досвід реципієнта. Між твором та інтерпретатором виникає діалог, як між минулим і сучасним. Розуміння тексту трактується як саморозуміння реципієнта. Сама ж інтерпретація є принципово відкритою (може бути безліч інтерпретацій тексту) і ніколи не може бути завершеною.

Ф. Філософські методи

Аксіологічний М / підхід. Аксіологія вивчає характеристики, структури та ієрархії цінностей, способи їх пізнання та їх онтологічний статус, а також природу та специфіку ціннісних суджень. Аксіосфера передбачає відповідальне ставлення до об'єкта, що вивчається, і спрямована виключно на осмислення його ціннісних характеристик. Художній світ літературного твору будується за певною шкалою авторських оцінок. Тут важлива думка про єдність, цілісність, всеосяжність аксіологічних «параметрів» і «генетичний код» твору.

Екзистенційний М / підхід. В основі ЕН лежить принцип вивчення літератури шляхом орієнтації на внутрішнє «Я» за допомогою підсвідомості, інтуїції. Переваги твору багато в чому визначаються їх онтологічно-естетичним змістом, глибиною проникнення автора в ірреальне. Особлива увага приділяється розмежуванню понять «бути» і «здаватися». Основні мотиви ЕМ – прагнення свободи, осмислення людиною свого місця у світі, пошук смислу життя, віра і зневіра. В основі екзистенціалістського розуміння дійсності лежить переконання, що конкретне буття особистості – єдина справжня реальність. Серед інших важливих ідей: абсурдність буття, штучність громадських інститутів і вчень, неможливість розуміння людьми один одного та навколишнього світу. Екзистенціалісти зосереджені на

таких відчуттях, які є каталізаторами людської дієвості: невдоволенні, занепокоєнні, тривоги.

Феноменологічний М / підхід. Засновник феноменології Е. Гусерль досліджував проблему людської свідомості, що є актуальним і для розуміння мистецтва слова. Базовим поняттям у концепції філософа є інтенція – властивість свідомості сприймати, "присвоювати", осмислювати, називати те, що лежить поза її сферою. У теорії літератури цю категорію застосував Р. Легарден (1893-1970 рр.), який трактує літературний твір як об'єкт, що усвідомлюється через акт читання. Художнє сприймання твору постає як акт співтворчості, як акт "пізнавати твору". Тож джерелом твору є неповторне ангорське "Я", причому не як душа чи субстанція, а як трансцендентна (непізнана) категорія.

Гендерний М / підхід. Гендерологія – нова міждисциплінарна галузь, у центрі якої знаходиться стаття як соціокультурне утворення. Останніми роками до кола наук, пов'язаних з гендером, все активніше залучаються лінгвістика, культурологія і літературознавство. Подібного роду дослідження сприймаються зараз як більш-менш основа (постструктуралістський по своїй суті), найбільш прийнятна для аналізу "інакшості" жіночої свідомості і тих засобів, за допомогою яких ця інакшість знаходить своє втілення в літературі. Сьогодні у межах гендерології формується окрема область літературознавства, яку можна умовно назвати гендерною поетикою. В ній втілюється особливі стереотипи фемінінності та маскулінності, особлива система персонажів, особливий характер авторської свідомості, що репрезентуються в особливостях мовної поведінки чоловіків і жінок, особливому стилі жіночої та чоловічої поезії та прози, а також у жанровій системі, що має також гендерний вимір.

I. Інші методи і підходи

Комплексний підхід (КП) – це дослідження літературних творів, яке передбачає поряд з літературознавчими методами використання методів інших наук (лінгвістика, кібернетика, психологія, семіотика і т.п.), включаючи науки природні. Спроби КП до вивчення літературного твору здійснювалися культурно-історичною школою, представники якої активно застосовували до літератури методи та матеріал історії, культурології, мистецтвознавства тощо. Традиційний філологічний аналіз таким чином збагачується завдяки включенню до процесу занурення в текст таких наук, як філософія, естетика, історія,

соціологія, психологія, лінгвістика тощо [6].

Наратологічний підхід (НП). Наратологія – галузь літературознавства, що вивчає оповідь. Об'єктом вивчення стають наративні тексти, що відрізняються від анараційних, якими є архаїчний міф і драматургічний текст. Основними критеріями диференціації типів оповіді є оповідальна перспектива, голос, модус оповіді, граматична форма і позиція основного наратора по відношенню до художнього світу твору (гетеро- або гомодієгетична). Різними дослідниками виділялися від двох до дванадцяти типів оповідних форм, у яких зазначені критерії по-різному варіюються. При цьому визначальною стала дихотомія акторіального (орієнтованого на персонажа) і аукторіального (орієнтованого на автора) типів оповіді, що дробляться на підтипи. Аналіз оповідного аспекту включає широке коло питань, що враховують такі важливі його параметри, як ідейно-тематичний зміст, система персонажів, композиційні прийоми, часо-просторова організація, предметний світ твору. Наратологічний аналіз спрямований насамперед на вивчення події оповіді, виявлення комунікативних результатів художнього висловлювання.

Принципи аналізу та інтерпретації художнього твору.

Серед завдань, виконуваних літературознавством, вивчення окремих творів займає дуже відповідальне місце. Установки та перспективи освоєння словесно-художніх текстів у кожній з наукових шкіл та у кожного вченого свої, особливі. Разом із цим у літературознавстві виразно проглядаються, а часто й формуються безпосередньо деякі універсально значущі підходи до творів словесного мистецтва. Зміцнилися такі поняття, що характеризують методологію та методику вивчення творів, як науковий опис, аналіз, інтерпретація тощо [11].

Опис і аналіз. Вихідне завдання філолога по відношенню до художнього твору полягає в описі того, що в ньому формалізовано (мовні одиниці; позначені предмети та дії; композиційні зчеплення). Науковим описом прийнято називати початковий етап дослідження, а саме: фіксування даних експерименту й спостереження (останнє тут домінує). Опис художнього тексту нерозривно пов'язаний з його аналізом, бо воно здійснюється шляхом співвіднесення, систематизації, класифікації елементів виробництва.

Опис та аналіз літературно-художньої форми не є заняттями механічними. Ця справа творча: спираючись на власне читацьке

сприйняття, використовуючи свої професійні навички і знання, літературознавець відокремлює у творі більш важливе від менш істотного, активно значуще від більш-менш нейтрального, допоміжно-службового, часом випадкового.

У ряді випадків опис та аналіз мають суто констатуючий, «атомізуєчий» характер: перераховуються та групуються формальні компоненти (прийоми) твору, і цим його розгляд обмежується. Найбільш перспективний аналіз, що має на меті з'ясування відносин елементів форми до художнього цілого, тобто спрямований на розуміння функції прийомів. Сьогодні у літературознавстві намітилося також й інше розуміння функції формальних компонентів твору. Так, М.М. Бахтін говорив про підпорядкованість художніх засобів авторській думці, смислового завдання і тим самим ввели поняття змістовної функції. Розгляд останньої увінчує описово-аналітичну діяльність літературознавця. Тут має місце перехід від аналізу до синтезу, до розуміння змістової цілісності твору, тобто до його інтерпретації.

Літературознавчі інтерпретації. Літературознавчі інтерпретації не в змозі вичерпати змісту творів словесного мистецтва, бо в них далеко не все має повноту визначеності та незмінно залишається таємницею, яка спонукає до інтелектуальних побудов – ініціативним і творчим. Про цю межу інтерпретаційної діяльності говорив і М.М. Бахтін, який стверджував, що інтерпретації художніх творів здатні привносити до їх складу щось нове, вершити додавання шляхом креативного творення. Він розцінював інтерпретацію смислів як пізнавальну, а водночас і як «іно-наукову» форму знання. За його словами, у літературознавстві, вірному своїй гуманітарній специфіці, критерієм є не точність пізнання, а глибина проникнення. Тут пізнання спрямоване на щось суто індивідуальне. Це область відкриттів, одкровень, дізнань, повідомлень.

Наведені судження ставлять серйозну проблему причетності інтерпретацій власне до наукового знання. Із цього приводу існують судження діаметрально протилежні. В одних випадках інтерпретативна діяльність розцінюється як домінанта літературознавства, в інших, навпаки, – частково чи повністю виводиться за його межі. Перша думка чітко позначена Д.С. Ліхачовим, який вважав інтерпретацію стрижнем науки про літературу: її гнучкий, позбавлений твердості центр, оточений більш точними науковими дисциплінами, які становлять для інтерпретації немов би «жорсткі ребра» (вивчення

біографії, історія тексту, віршування). Друга думка – скептичне ставлення до інтерпретацій, що претендує на науковість. Воно походить від романтичної естетики, яка акцентувала смислову невизначеність художніх творів. Так, Шеллінг вважав, що витвір мистецтва допускає нескінченну кількість тлумачень, причому ніколи не можна сказати, чи вкладена ця нескінченність самим художником, чи розкривається вона у творі як такому [4].

Наукова поетика та інтерпретація протиставлялися один одному представниками формальної школи та структуралізму. «На відміну від інтерпретації окремих творів, – писав Цв. Тодоров про наукову поетику, – вона прагне не з'ясування їхнього смислу, а пізнання тих закономірностей, що зумовлюють їх появу». Подібного роду судження пов'язані з досвідом побудови літературознавства на зразок точних наук.

Принципи розгляду літературних творів, очевидно, є предметом різнотлумачень, які не мають завершення. Нерозв'язаних проблем незрівнянно більше, ніж аксіом. Проте деякі загальнотеоретичні положення щодо літературознавчих інтерпретацій ми маємо право сформулювати.

По-перше, художній зміст не може бути вичерпаний будь-яким поодиноким трактуванням твору. Ніякому акту осмислення творів мистецтва не дано виявитися єдиним і вичерпно правильним. Процес осягнення смислу великих художніх творів нескінченний. Кожному відповідає діапазон коректних і адекватних прочитань, часом досить широкий.

По-друге, літературознавчим трактуванням словесно-художніх творів належить бути аргументованими і чіткими. Літературознавчим прочитанням протипоказані як повторення самоочевидних істин, так і довільне фантазування слідами художніх текстів, що відводить від суті вираженого письменниками і що йде з ним врозріз.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СВІТОВОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

9.1. Актуальні питання сучасного мовознавства

Поступальний розвиток гуманітарного знання характеризується суттєвими зрушеннями в методологічних принципах, об'єкті й предмету своїх досліджень. Зокрема, лінгвістика «характеризується зміною своєї онтології: від механістичної, яка базується на філософському раціоналізмі, до дискурсивної, що спирається на ідеї постмодернізму й постконструктивізму, що свідчить про системні зміни її наукових підходах.

У кожному із цих підходів склалася своя власна сфера досліджень, вималювалася своя проблематика, визначилися свої пріоритети. Синтез цих двох базових функцій з позицій лінгвофілософських поглядів на роль і місце мови якраз і визначає в головних своїх рисах інтегральну когнітивно-комунікативну (когнітивно-дискурсивну) парадигму / модель сучасного мовознавства. Вивчення й опис мови з позицій інтегративного розуміння її природи і функцій стає провідним принципом лінгвістичних досліджень. Воно визначає в основних своїх рисах типовий образ сучасної лінгвістики.

Когнітивна лінгвістика. Під когнітологією розуміють ті наукові напрями, що займаються людським розумом і мисленням, а також ментальними процесами і станами. Предметом цієї науки є *когніція* – пізнання – та пов'язані з ним структури і процеси. У зв'язку з цим головними проблемами когнітивної науки вважаються питання про те, якими типами знання і в якій формі володіє людина, як воно репрезентовано в її голові, яким чином приходить людина до нього і як його використовує [3].

Хоча безпосередні об'єкти цієї науки визначаються по-різному, провідним серед них є інформація, її обробка, збереження і передача по комунікативних каналах, причому не тільки людиною, але й комп'ютером.

Виходячи з того, що природна мова є комплексною інформаційною системою, когнітивне мовознавство має предметом свого вивчен-

ня шляхи і способи представлення знань та одержання інформації у процесі комунікації. Релевантність мови для процесів пізнання і відносна доступність (де)кодування її поверхневих структур як джерела даних про описуваний нею позамовний світ зробило саме лінгвістику однією з головних галузей когнітології.

Визначення мови як явища когнітивно-процесуального порядку виходить із того, що вона передає інформацію про світ, всебічно пов'язана з її обробкою, прямо стосується її організації, збереження й репрезентації і що вона, нарешті, забезпечує перманентність комунікативних процесів, у ході яких передаються й використовуються величезні шари знань.

У такий спосіб інформація постає як знакова оболонка знання, а знання – як привласнена людиною інформація. Феномен **знання** складає в когнітивній лінгвістиці особливий вузол проблематики. Сукупність напрацьованих людством знань вважається глобальним когнітивним універсумом – ноосферою – "єдиним когнітивно-семантичним континуумом людства" [6, с. 31], тобто сукупністю всіх знань, напрацьованих людством і цивілізацією.

Вважається, що результати лінгвокогнітивних досліджень дозволяють говорити про механізми людської когніції в цілому і способи категоризації та концептуалізації світу зокрема. Це означає, що ключовими для когнітивної науки стають такі поняття, як категорія, картина світу, фрейм тощо.

Становлення й розвиток когнітивного підходу до одиниць мови уможлиблює її розуміння як джерела даних про концептуальні чи когнітивні структури свідомості. Мова яскраво засвідчує наявність у свідомості людини різноманітних структур знання про світ, про шляхи й способи його категоризації та концептуалізації за допомогою мовних одиниць. У зв'язку з цим постає й питання, яким чином одиниці мови трансформуються в одиниці мовлення в ході комунікативної діяльності людини.

Комунікативна лінгвістика. Як відомо, семантика (когніція) вивчає значення як бінарне відношення між знаком і значенням, а прагматика (комунікація) – тернарне, у якому третім членом є мовець. У такому смислі під прагматикою розуміють ту частину лінгвістичної теорії та теорії знака, яка вивчає використання в мовленні мовних форм та їх структур (синтактика) і їх співвідношення з певними значеннями (семантика). Прагматика визначається не з

точки зору теоретичних вимог семантики, а навпаки, як така, що вбирає в себе семантичний складник мовної системи на на засадах *теорії мовленнєвої діяльності*.

Теорія мовленнєвої діяльності перейняла сформульований Р. Карнапом принцип аналізу мови в контексті осіб (локвоцентризм). Мовлення розглядається як різновид людської діяльності, а саме як форма поведінки, що регулюється певними правилами, в основі яких – *мета*. Вона ж – *інтенція*.

Інтенція мовленнєвих вчинків проявляється в комунікативних ситуаціях через систему координат *ego – hic – nunc* і реалізується у вигляді *мовленнєвого акту* (МА) – проголошення речення у певній ситуації з певною метою (за І. Кобозевою). МА характеризується в параметрах інтенціональності, конвенціональності, пропозиціональності, адреса/н/тності. Зазвичай розрізняють чотири основні типи МА (первісних прагматичних значень) – *асертив* (констатив), *квеситив*, *директив*, *комісив*. Іноді до них додають *експресиви* і *фативи*.

Центральними компонентами МА, ядром його прагматичної структури визнаються локутивний, іллокутивний та перлокутивний чинники. Якщо *локуція* є лінгвістично структурованою оболонкою МА, формою вираження змісту висловлення, то іллокуція і перлокуція стосуються лінгвістично неструктурованих чинників. *Іллокуція* виступає як внутрішня мета МА, характеризується наявністю іллокутивної сили (*force*) та є втіленням пропозиціонального змісту висловлення, тобто вказує на те, у якому сенсі цей зміст використовується і з яким саме типом дії його слід пов'язувати. У цілому ж вважається, що іллокуція задає модус комунікації та є дією, за допомогою якої мовець переслідує певні цілі. *Перлокуція* є зовніньою метою МА, а точніше – його посткомунікативним ефектом, який характеризується в епістемічних вимірах, оскільки спричиняє прямі або непрямі зміни у свідомості адресата, у думках, почуттях і поведінці та оцінюється на основі тих наслідків, які він викликає.

Певний тип дискурсу не має чіткої прагматичної прив'язки до того чи іншого типу мовленнєвого акту. Як видається, дискурс виявляє вибірковість щодо преферентного використання певного виду комунікативного акту.

Текстологія і дискурсологія. Вивченню дискурсу присвячена велика кількість праць, автори яких тлумачать його в настільки різних наукових системах, що саме це поняття ризикує втратити свій

термінологічний статус, а його витлумачення коливається кількісно та якісно майже в різних системах координат: (спів)бесіда; одиниця, більша від фрази; використання одиниць мови в мовленні; еквівалент поняття «мовлення», будь-яке конкретне висловлення; вплив висловлення на адресата з урахуванням комунікативної ситуації; мовлення з позицій мовця, протилежність розповіді; теоретичний конструкт, призначений для аналізу продукування тексту.

Тож дискурс слід розглядати як гранично широке поняття, яке охоплює мовну систему (а саме ту її специфічну частину, яка спрямована на обслуговування тієї чи іншої ділянки комунікації), мовлення як діяльність (у сукупності всіх мовних і позамовних чинників) і мовлення-текст.

Текст є явищем вужчим від дискурсу та має ознаки закритої системи й переважно писемну форму втілення. Дискурс же є поняттям ширшим від тексту. Отже, найузагальненішим способом розрізнення феноменів «дискурс» і «текст» є їх представлення у вигляді гіпогіперонімічної кореляції «загальне – часткове», у якій текст (часткове) постає конститутивною одиницею дискурсу, а дискурс (загальне) – одиницею вищого рівня абстракції, під дахом якої існує потенційно безкінечна кількість конкретних і реальних текстів. Дискурс набуває чинності лише у зв'язку з реально існуючими текстами і конститується завдяки п-множині текстів певної предметно-тематичної спрямованості [8, с. 42].

Не можна не погодитися з тим, що важливими рисами дискурсу є континуальність, відкритість, амбівалентність. Континуальний, недискретний характер є відмінною рисою дискурсу на протигагу тексту, якому притаманна завершеність. Цю властивість дискурсу спеціально підкреслює М.Л. Макаров, застерігаючи від його розгляду як завершеніої комунікативної (по)дії. Тут важливим є усвідомлення того факту, що дискурс не має часо-просторових меж і що неможливо визначити, коли і де закінчився один дискурс і коли й де розпочався інший.

Враховуючи сказане, феномен «дискурс» доцільно розуміти як складне мовленнєве утворення, у якому фокусуються, поєднуються, розчиняючись одне в одному, і взаємодіють три основні фактори – середовище, модус (режим) і стиль спілкування.

Принцип "*середовище спілкування*" генетично пов'язаний з хронотопною характеристикою комунікації. До цих характеристик

слід додати і субкультурний чинник спілкування, у зв'язку з яким можна говорити про різні типи / реєстри дискурсу. Згадаємо лише деякі найбільш відомі: дискурси професійних страт (педагогічний, спортивний, політичний, економічний, юридичний, медичний), корпоративних і субкультурних страт (релігійний, езотеричний, сакральний, революційний, терористичний, кримінальний), дискурси побутової (сімейний, дитячий, молодіжний) і віртуальної комунікації (казковий, комп'ютерний, форумний, чат-дискурс), соціоспецифічні (рекламний, дозвіллевий, базарний, святковий, передвиборний). Не останнє місце в цій системі посідають і культурно-історичні дискурси (дискурс бароко, дискурс класицизму, просвітительський, ренесансний, романтичний, лаудативний та ін.

На підставі принципу *режим / модус спілкування* розрізняють авторитарний і егалітарний, тоталітарний і демократичний, конфліктний і кооперативний, офіційний і дружній, чоловічий і жіночий та інші дискурси. З огляду на принцип *стиль спілкування* зазвичай говорять про розмовний (розмовно-побутовий), офіційно-діловий, науковий, мас-медіальний і художній дискурси. Більше того, окреслена система не дозволяє говорити про такі дискурси, як аргументативний, сугестивний, спонукальний тощо, оскільки, власне кажучи, вони не є дискурсами, а є дискурсивними стратегіями і тактиками спілкування.

Саме ці три константи / принципи задають і зумовлюють ту типологію дискурсів, що на сьогоднішній день є більш-менш визнаною лінгвістичним загалом і що детермінується типом тієї соціальної активності людини, у рамках якої він здійснюється і з цілями якої людина погоджується. Так, наприклад, з позицій соціолінгвістики виділяють два основних типи – *персональний* та *інституціональний*. (за В.І. Карасиком). У першому випадку мовець виступає як особистість у всьому багатстві свого внутрішнього світу, у другому – як представник певної соціальної інституції. У свою чергу, персональний дискурс існує у двох основних різновидах – побутовому і буттєвому.

Лінгвоконцептологія – галузь мовознавства, яка вивчає ментальні утворення, що відображають духовну культуру народу, його менталітет і досвід. Вона досліджує смисли, що стоять за мовними знаками, пов'язуючи мову з культурою та свідомістю. Якщо лінгвокультурологія вивчає взаємодію мови та культури в цілому, то лінгвоконцептологія фокусується на аналізі окремих концептів –

фрагментів лінгвокультури. Лінгвоконцептологічний аналіз розглядає, як концепт виражається (вербалізується / об'єктивується / актуалізується) в мовленні, в яких дискурсах-текстах він живе і як відображає національну картину світу [3].

Структура концепту. Нерідко науковці розглядають концепт синтезовано і говорять про багат шарову сутність концепту. Цілком закономірно, що ідеально-синкретичне сприйняття цього феномена незмінно приводить дослідника до розуміння того факту, що релевантним параметром концепту є його матеріальне начало – мовне втілення. Іншою його властивістю є те, що існує безліч способів мовної апеляції до нього (*"входів у концепт"*), тобто за допомогою одиниць різних рівнів. З другого боку, і сама знакова одиниця іноді може відсилати до різних концептів (*"виходів із концепту"*), що дозволяє створювати витончені мовні фігури – загадки, евфемізми, натяки, глузування тощо.

Тож концепт становить собою такий складноструктурований феномен, у якому поняттєве начало, проходячи через сито етнопсихологічної оцінки, сполучується з лінгвокультурним. Це узгоджується з розумінням концепту як тришарового ментального утворення, у якому виокремлюються образно-перцептивна, поняттєва і ціннісна сторони (С.Г. Воркачев, В.І. Карасик, Г.Г. Слишкін).

Поняттєвий субстрат концепту відбиває його співвіднесеність із концептуальним референтом – мінімальною самодостатньою ділянкою ментального простору. У цьому сенсі поняття і концепт корелюють між собою в гіпо-гіперонімічний спосіб. Поняттєвий субстрат концепту, по-перше, відображає його інформаційну сутність у вигляді певного набору дефініційних ознак, а, по-друге, є тим асоціатом, що пов'язує його з лексичним значенням слова.

Перцептивно-образний адстрат – це ті знання, образи та асоціації, що викликаються у свідомості у зв'язку з тим чи іншим денотатом. Власне кажучи, цей адстрат базується на категорії образності, тобто на здатності мовних одиниць (вербалізованих концептів) створювати наочно-чуттєві уявлення щодо речей і явищ позамовної дійсності, у т.ч. й метафоричні.

Ціннісний (валоративний) епістрат – найголовніша іпостась концепту, яка зумовлюється ставленням до нього, бо спирається на ті духовні імпульси, які оживають у свідомості людини завдяки її належності до того чи іншого лінгвокультурного колективу. Нерідко цю

іпостась концептів називають те, що переживається": вони не тільки мисляться, але й пропускаються через емоції, стаючи предметом симпатій і антипатій. Концепт набуває здатності інтенсифікувати духовне життя людини, викликати емоції, змінювати настрій та, опиняючись у фокусі думки, навіть змінювати ритм і пульс.

Концепт є не просто "схоплене" знаком поняття, а є феноменом етно-соціо-психо-лінгво-культурного порядку з чітко вираженою валоративною компонентою. Традиційно вивчення концептів передбачає два ракурси – моно- і полілінгвальний, тобто на матеріалі однієї (одномовна площина) або двох і більше лінгвокультур (багатомовна площина). Обидва підходи є вкрай важливим для усвідомлення загальної картини тих культурно зумовлених і лінгвально позначених цінностей, що властиві тому чи іншому народові.

Концептологія дискурсу vs. дискурсологія концепту. Однією з фундаментальних особливостей існування концепт є його співвіднесеність з певною дискурсивною формацією, у межах якої він функціонує, відкриваючи ті чи інші зі своїх граней. Найбільш прийнятним терміном на позначення ідеї кластерного наповнення дискурсу концептами є конфігурація. Вказуючи на обрис, на зовнішньо видиме взаєморозташування певних елементів системи, термін *конфігурація* не містить жорсткої вимоги щодо ієрархічності структурних елементів системи і разом з тим не виключає її [8].

Дискурсивна конфігурація концептів (ДКК) являє собою такий різновид систем, у яких певна множина концептів виявляється ситуативно впорядкованою за принципом логічної доцільності та на цій основі включеною в систему більш високого порядку – концептосферу. Текст, що належить до того чи іншого виду дискурсу, може розглядатися як сукупність апеляцій до різних концептів. ДКК можуть конституюватися не інакше як за посередництвом систем іншого типу – концептополів, що постачають їм «будівельний» матеріал. Дискурсивна конфігурація концептів уможливилася їх опис у триєдності метаконцептів, автоконцептів і алоконцептів (за Г.Г. Слишкіним).

Метаконцепти – концепти, що утворюють ім'я дискурсу. Ці імена стають провідними концептами. Наприклад, КООПЕРАЦІЯ, ДЕМОКРАТІЯ, ІНСТИТУЦІЯ, ГЕНДЕР тощо. Метаконцепти одночасно виступають і термінологічними фіксаторами основних наукових понять відповідної галузі знання.

Автоконцепти історично сформувалися в межах

даного виду дискурсу і продовжують регулярно в ньому відтворюватися (напр., ВЛАДА і ПОЛІТИК для політичного дискурсу, ТРЕНЕР – для спортивного). Вони є константами дискурсу, до яких відносять домінантний (типовий, характерний, прогнозований) і регулярно реалізований набір концептів.

Аллохтонні концепти, будучи атрибутами когнітивно-семантичного простору іншого дискурсу, перенесені в даний дискурс. Аллохтони є перемінними дискурсу, вони виступають як нетипові, малоймовірні, слабо прогнозовані, а іноді й нехарактерні для нього ментефакти, тобто ті, що реалізуються в ньому нерегулярно.

Список концептуальних автохтонів того чи іншого дискурсу є за визначенням закритим, а аллохтонів – відкритим.

Як і будь-який системно релевантний об'єкт, концепт може характеризуватися і когнітивно-комунікативною **асиметрією**. Вона полягає в тому, що між певним концептом і певним типом дискурсу немає жорсткої корелятивної залежності, а тому й не може бути однозначних відповідностей: одна й та ж ментальна одиниця, скажімо K_1 , може входити в інформаційне поле декількох дискурсів, а один і той же дискурс – апелювати до декількох таких концептів [8].

Відштовхуючись від постулату про відсутність одно-однозначних відповідностей між дискурсом і концептом, можна констатувати наявність певного роду конфігуративного дуалізму в концептуальній організації дискурсу, який уможливорює два шляхи руху наукової думки: *дискурсоцентричний*: від дискурсу до концепту (дискурсивна концептологія), *концептоцентричний*: від концепту до дискурсу (концептологія дискурсу). Перший передбачає вивчення ДКК у межах епістемічної перспективи "від комунікації до когнітивної семантики", а другий – "від когнітивної семантики до комунікації".

Зазначені типи інтерконцептних відношень роблять не останній внесок у когнітивну карту дискурсу в цілому та в його концептуальну архітектуру зокрема. Із урахуванням цього доцільними видаються такі підходи до концептологічного вивчення дискурсу: аналіз дискурсу як сукупності апеляцій до різних концептів; аналіз концепту в апелюванні до різних типів дискурсу.

Прикладна лінгвістика – розділ мовознавства, орієнтований вирішення практичних завдань, пов'язаних з використанням мови. Він застосовує теоретичні знання про структуру мови в таких галузях, як комп'ютерна лінгвістика, машинний переклад, викладання мов,

лексикографія, юридична експертиза, лінгвостатистика тощо. Останнім часом сюди стали уналежнювати й лінгвостилістику та корпусну лінгвістику.

Лінгвостатистика розглядає мову як статистичну сукупність елементів з певними ймовірностями їх вживання. Тож лінгвостатистика: 1) у широкому сенсі – сфера застосування статистичних методів у мовознавстві; 2) у вузькому – вивчення деяких марематичних проблем, пов'язаних з лінгвістичним матеріалом, головним чином з типами статистичних розподілів мовних одиниць у тексті.

Найбільш поширений метод аналізу в лінгостатистиці є той, що заснований на т. зв. законі Ціпфа, що зводиться до рівняння виду: $F \times i = \text{const}$, де F – частота слова в частотному словнику, а " i " – номер у списку слів, упорядкованому за частотою, що зменшується. Тож, закон Ціпфа виступає як модель опису розподілу слів за частотою, проте поправочні коефіцієнти, що вводяться на кожен випадок, значною мірою позбавляють його передбачувальної сили. Існують інші подібні моделі (роботи Г. Хердана, Дж. Б. Керролла). Проблема зв'язку частоти слова та його рангу стикається з проблемою оцінки лексичного багатства тексту чи сукупності текстів.

Зазвичай лінгвостатистика розглядається як лінгвістична дисципліна, проте, будучи пов'язаною з мовознавством за матеріалом, вона ще не наповнилася власне лінгвістичним змістом. Зокрема, предметом дискусій все ще залишається лінгвістична інтерпретація закону Ціпфа. Основними аспектами дисципліни є:

- вивчення закономірностей (аналіз частота вживання слів, фонем, граматичних конструкцій та ін. мовних одиниць, а також їх розподіл у тексті);
- використання статистичних методів (до лінгвістичного матеріалу застосовуються методи математичної статистики);
- статистичне визначення мови (мова сприймається як статистична сукупність, де кожен елемент має певну ймовірність своєї появи, що вважається її істотною характеристикою).

Застосування в різних областях лінгвістики – таких, як корпусна лінгвістика, комп'ютерна лінгвістика та аналіз текстів.

Корпусна лінгвістика – напрям у мовознавстві, що займається розробкою, створенням і використанням текстових корпусів – великих, упорядкованих колекцій письмових і/або усних текстів як основного джерела для лінгвістичних досліджень.

Основні аспекти корпусної лінгвістики [8]:

- створення корпусів (збирання та анотування ("лінгвістична розмітка") великих обсягів текстів за певними критеріями);
- інструментарій (розробка програм і методів для пошуку та аналізу даних усередині корпусу);
- застосування корпусних даних для вивчення мови, перевірки лінгвістичних гіпотез та опису мовних явищ у їх реальному вживанні;
- прикладне застосування (корпуси широко використовуються у технологіях обробки природної мови, у викладанні мов та в інших прикладних галузях).

Тож, корпусна лінгвістика є сучасним, потужним інструментом для вивчення мови, доповнюючи традиційні словники і граматики і дозволяючи глибше зрозуміти її реальну структуру та використання.

Існують численні лінгвістичні корпуси для різних мов, включаючи великі міжнародні проекти (таблиця 9.1).

Табл. 9.1. *Найбільш відомі лінгвістичні корпуси для мов світу*

<i>Назва корпусу</i>	<i>Обсяг мовного матеріалу</i>
USA: Американський корпус / Corpus of Contemporary American English, COCA	450 млн. слів, найбільш затребуваний корпус
UK: Британський нац. корпус (British National Corpus)	100 млн. слів письмової та розмовної мови
D: Мангеймський корпус німецької мови / COSMAS corpora або DeReKo: Das Deutsche Referenz Korpus)	понад 53 млрд. слів, колекція сучасних німецьких текстів
F: Французький корпус Лейпцизького ун-ту (ФРН)	700 млн. слів.
F: Національний корпус французької мови / Frantext	286 млн. слів, обмежений доступ
CAN: Канадський корпус французької мови Lexiquum	містить близько 229 млн. слів
RU: Національний корпус російської мови (НКРЯ)	більш ніж 2 млрд. слів.
UA: Корпус електронних текстів української мови (КНУ ім. Т. Шевченка)	понад 100 млн. слововживань

9.2. Актуальні питання сучасного перекладознавства

Сучасне перекладознавство знаходиться на етапі тісної інтеграції технологій та лінгвістики, а головні проблеми та виклики перекладу пов'язані із взаємодією штучного інтелекту та людського чинника. Тематика трансляційних дослідження зумовлена такими чинниками, як розширення сфер застосування перекладу – від юридичної документації та медичної літератури до маркетингу та ігрових продуктів, кожна з яких потребує особливого підходу та високої кваліфікації фахівця. Найважливішим завданням стає взаємодія людини та машинного перекладу, оцінка якості автоматично оброблених текстів і розробка ефективних методів контролю. Збереження оригінального культурного контексту також відіграє ключову роль, адже передача смислів має відбуватися без втрати значення та автентичності твору [16].

Виходячи з цього, доцільним буде окреслення наріжних проблем, що є сьогодні на часі для перекладознавчої науки і практики.

I. Теоретико-методологічна проблематика.

I.1. У сучасному перекладознавстві спостерігається активний розвиток *методологічної бази досліджень*. Традиційні методи аналізу перекладацьких рішень доповнюються новими підходами, що ґрунтуються на використанні корпусної лінгвістики та величезних баз даних. Це дозволяє отримувати більш об'єктивні та статистично значущі результати досліджень перекладацьких універсалій і закономірностей.

I.2. У контексті глобалізації актуалізуються питання *культурної адаптації* (локалізації) *контенту*. *Локалізація* – це комплексний процес, що включає як мовну адаптацію, а й облік культурних, технічних і маркетингових аспектів. Воно активно розвиває нові напрями досліджень, пов'язані із застосуванням методів штучного інтелекту в перекладі. Вивчаються можливості використання нейронних мереж для аналізу якості перекладу, автоматичного визначення перекладацьких помилок, створення інтелектуальних систем підтримки та прийняття перекладацьких рішень.

II. Конкретно-наукові проблеми транслятології

II.1. Дослідження *когнітивних аспектів перекладу* з використанням методів нейрон- та психолінгвістики, що дозволяє краще зрозуміти механізми перекладацького мислення та

оптимізувати процеси навчання перекладачів.

II.2. *Лінгвокультурологія та соціальний контекст* передбачає збереження культурного контексту під час перекладу. Перекладач стикається з необхідністю передати як зміст ТО та його культурну специфіку, зберігаючи автентичність твору. Серед інших проблем тут фігурують:

- урахування фактору "міжкультурна комунікація" при перекладі, оскільки переклад є не лише лінгвальним, а й культурним феноменом, а тому потребує глибокого розуміння культурної специфіки ТО, які підлягають трансляції в ЦТ;
- лакуни та культурна адаптація (відмінності у культурі, гуморі, тоні та ідіомах залишаються головною складністю), дослідники вивчають, як передавати культурні реалії без втрати змісту та авторської індивідуальності;
- переклад аудіовізуального контенту (субтитрування, дубляж), локалізація відеоігор і мультимодальних текстів.

II.3. Проблеми, пов'язані з *розвитком інформаційних технологій*. Автоматизовані системи перекладу значно прискорюють процес передачі інформації, проте якість такого перекладу часто бажає кращого. З іншого боку, нові виклики чинять вплив *штучного інтелекту* (нейромережі) на перекладацьку діяльність. Нейронний машинний переклад суттєво змінив підхід до процесу перекладу, створивши нову парадигму взаємодії людини та машини. Це зумовлено гібридним підходом до перекладу в системі "*Людина + машина/ШІ*". і ставить на чергу денну щонайменше дві проблеми:

- постредагування нейронного машинного перекладу (NMT) – тут активно досліджується баланс між швидкістю генеративного ШІ та необхідністю людського контролю якості;
- перекладач у ролі куратора і/або стратега, який забезпечує культурну адаптацію (локалізацію) та дотримання правових норм там, де машини поки що припускаються помилок.

III. Нагальні організаційні проблеми

III.1. Нові підходи *до якості перекладу*. Традиційні критерії оцінки якості перекладу вимагають перегляду з урахуванням нових технологічних реалій. Необхідність інтеграції технологічних рішень із традиційними методами потребує додаткового дослідження та розробки методик оцінки якості автоматизованого перекладу.

III.2. *Особистість перекладача*. Розвиток цифрових технологій

призвело до формування нових вимог до компетенцій перекладача. Зокрема, сучасний перекладач повинен володіти не тільки традиційними лінгвальними і культурологічними знаннями, але і сучасним технологічним інструментарієм. Адже розвиток систем автоматизованого перекладу (CAT-інструментів) суттєво змінив характер його роботи. Зокрема, перекладач сьогодні витрачає значну частину робочого часу на постредагування машинного перекладу і роботу з термінологічними базами. Це спричинило виникнення нової спеціалізації – фахівця з постредагування машинного перекладу (PEMT specialist).

III.3. Недостатня підготовка спеціалістів-перекладачів. Для підвищення рівня професійної підготовки важливо розвивати сучасні освітні методики, що включають практичні заняття, стажування та роботу над проектами спільно з досвідченими фахівцями. Вирішення зазначених проблем дозволить підвищити ефективність процесу перекладу, зберегти культурну спадщину народів світу та забезпечити підготовку висококваліфікованих кадрів у сфері перекладознавства.

III.4. Економічні аспекти перекладознавства. Тут досліджуються питання ціноутворення на послуги перекладу в умовах конкуренції з машинним перекладом, аналізуються бізнес-моделі перекладацьких компаній, вивчаються фактори конкурентоспроможності на ринку перекладацьких послуг. Особливий інтерес становлять дослідження впливу нових технологій на економіку перекладацької галузі, включаючи питання автоматизації процесів управління проектами, оптимізації робочих процесів, розвитку фріланс-платформ для перекладачів.

Таким чином, сьогодні перекладознавство знаходиться на етапі активної трансформації під впливом технологічних і соціокультурних змін. Успішний розвиток галузі потребує інтеграції традиційних підходів з інноваційними методами і технологіями. Особливої актуальності набувають дослідження в галузі штучного інтелекту, когнітивістики та міжкультурної комунікації.

9.3. Актуальні питання сучасного літературознавства

Сучасне літературознавство стикається із кризою класичних підходів, зміщуючи фокус на міждисциплінарність, вивчення цифрового середовища, постмодерністські тенденції та жанрові трансформації.

Ключові проблеми включають комерціалізацію літератури, питання індивідуальності автора, етику використання штучного інтелекту [16].

Основні напрями та проблеми:

- теоретико-методологічні: зміна парадигм, криза структуралізму, осмислення постмодерної художньої системи та її типологічних ознак (інтертекстуальність, іронія);
- еволюція жанрів: жанрова та стильова криза, розмивання кордонів між елітарною та масовою літературою (белетризація), активний розвиток нових форм (мережева література);
- вивчення літературного процесу: питання спадкоємності та новаторства, вплив цифрового формату читання на сприйняття, вивчення літератури у контексті сучасної культури (медіа, кіно);
- актуальні теми: "вічні теми" (*життя / смерть, любов / ненависть*) у новому соціокультурному контексті, соціальні теми (*влада, демократія, війна*) та екологічна проблематика.

Дослідники активно працюють над осмисленням того, як змінюється художня свідомість в епоху глобалізації та цифровізації, вивчаючи творче самовизначення письменників у нових умовах. Ситуація ускладнюється й тим, що літературознавство не стоїть на місці, заявляють про себе нові методології, які часто пропонують незвичайні підходи до дослідження літератури:•

- **тезаурусний підхід**, який наголошує на дослідженні художньої картини світу письменника;
- **новий історизм**, методологія якого поєднує три компоненти: інтертекстуальний аналіз;
- **дискурсивний аналіз**, що розмиває межі жанру, реконструюючи минуле як єдиний потік текстів;
- **гендерний підхід**, галузь наукових досліджень, у центрі яких перебуває стаття як соціокультурна утворення; розробка гендерної поетики як частини історичної поетики є першорядним завданням сучасної науки про літературу;
- **геопоетика**, виникнення якої пов'язане із посиленням просторово-географічної компоненти в науковому мисленні ХХІ ст.;
- **нова економічна критика** – напрям у літературознавстві, його метою є дослідження на перетині економіки та літератури.

Ці та безліч інших способів літературознавчої інтерпретації художніх текстів дозволяють осмислити різні рівні твору, «вписати» його в історико-культурний контекст цієї чи інших епох, знайти риси

подібності та відмінності з іншими творами автора, з творами інших письменників.

Актуальним сьогодні є й комплексний / інтегративний підхід до художнього твору, коли методологічною основою роботи стає кілька різних методів і методик дослідження. При необхідності наука про літературу звертається до методології інших, споріднених наук (напр., культурологічний, соціологічний, філософсько-естетичний, стилістичний та інші).

9.4. Актуальні питання інтерфілології

Інтерфілологія (Linguistics & Literary Studies) є новим напрямом у філології, який вивчає зв'язки мови та літератури. Мова літератури завжди займала особливе місце у філології, привертаючи увагу відомих і молодих вчених. Лінгвістичні дослідження поетичної мови зосереджені на метриці, синтаксисі та метафорі.

Лінгвопоетика [3] є розділом філології, що вивчає естетичні функції мовних одиниць у художньому тексті: як саме мовна форма (вибір слів, граматичних конструкцій, тропів) взаємодіє зі змістом, створюючи художній образ і емоційний ефект. Вона зосереджує свою увагу насамперед на естетичній функції мови та на її реалізації в художньому мовленні, що вимагає використання методів аналізу, характерних для стилістики, оскільки лінгвопоетика в її найузагальненішому осягненні – це насамперед наука про художнє мовлення. Основні аспекти напряму включають такі компоненти:

- з'ясування, чому письменник використовує конкретні мовні засоби і як вони працюють на реалізацію авторського задуму;
- фокусування уваги на формі (на відміну від літературознавства вона спирається на структурний, граматичний і лексичний аналіз);
- прагматика вливу (як текст впливає на читача, які емоції та асоціації викликає);
- опис стилістичного маркування (аналіз слів, фразеологізмів, синтаксичних конструкцій, що виходять за межі нейтрального мовлення та несуть естетичне навантаження).

Лінгвопоетика пропонує консолідоване осмислення художнього тексту як цілісного інтелектуального продукту. Лінгвопоетичний аналіз тексту сприяє більш глибокому пізнанню його когнітивно-семантичної структури, розкриттю маркерів естетичної інформації, ви-

явленню збудників естетичних переживань і емоцій у читача, а також встановленню системи словесно-художніх засобів, за допомогою яких створюються неповторні художні образи.

Зіставлення близьких за інтенцією творів різних стилів ставить питання про існування власне стилістичного в тексті. Стиль конкретного твору спирається на певний набір мовних маркерів і виявляється рясно забарвленим сигналами різної сили виразності. Ступінь насиченості текстів стилістичними засобами може серед іншого свідчити й про систему його словесно-поетичних образів.

Лінгвопоетичні засоби, прийоми і фігури є доволі складними операндами для аналізу, суб'єктивними як з огляду на їх упорядкування, так і з огляду на їх тлумачення. Вони постійно повертаються до дослідника різними своїми гранями, показуючи то один свій лик, то інший, постають то в одному своєму образі, то в іншому, переходять одне в одне, взаємодіють ніби граючись між собою і міняються місцями, нагадуючи броунівський рух. Вони викликають численні дискусії та суперечки між фахівцями і щодо свого статусу в палітрі засобів виразності, і щодо самої природи художньої образності. Порівняно з одиницями усталених рівнів мовної системи лінгвопоетичні засоби важко піддаються алгоритмізації, всіляким систематизаціям і тим самим фактично унеможливають будь-які кількісні підрахунки.

Єдино реальним для лінгвопоетики є той перлокутивний ефект, що його називають мовленнєвим впливом (прагматика), який вони (засоби) чинять завдяки створюваному ними калейдоскопу мовленнєвих прикрас, декорацій, барв та їх відтінків.

Лінгво-літературо-знавство — міждисциплінарний напрям на стику лінгвістики та літературознавства, що вивчає художній текст як мовленнєве явище та способи вираження культурних концептів. Воно аналізує мовні засоби (метафори, синтаксис, метрику) для розуміння смислів, закладених автором, та особливостей національної картини світу, відображеної в літературі. Основними аспектами його наукових інтересів є:

- лінгвокультурологія (вивчає взаємозв'язок мови та культури, досліджуючи, як мова відображає культурні концепти та коди — цінності, символи, традиції);
- лінгвокультурологічний аналіз тексту (виявляє мовні одиниці, що несуть етнічний чи культурний зміст, описує концептосистему твору);
- поетика і стиль (аналіз мови літератури /ритм, синтаксис,

тропи/) як інструментів створення художнього світу.

З урахуванням цього завданнями дисципліни є дослідження художнього тексту як джерела культурної інформації, вивчення мовної особистості автора та героїв, аналіз "концептосистеми" – сукупності концептів, що відображають в художньому творі певні культурні цінності та ін.

Літературознавство та лінгвістика постійно взаємодіють між собою та надають одна одній допомогу. Проте у той час, як перше фокусується на сюжеті, героях і жанрах, друга досліджує мовні механізми створення цих елементів. Разом вони дозволяють глибше зрозуміти, як саме мова формує художню реальність.

Поряд з іншими явищами словесності художня література є дуже важливим матеріалом для лінгвістичних спостережень про загальні особливості мов тих чи інших народів. Але особливості мови художніх творів виникають у зв'язку з особливостями їхнього змісту. І літературознавство може дуже багато дати лінгвістиці для розуміння цих змістовних особливостей художньої літератури. Зі свого боку, воно під час вивчення форми художніх творів неспроможне обійтися без знань особливостей та історії тих мов, якими ці твори написані. І тут йому на допомогу приходить лінгвістика.

Дані лінгвістики виявляються особливо значущими тоді, коли вивчаються стародавні або середньовічні літератури, написані мовою, яка зрозуміла лише фахівцям. При вивченні літератур останніх століть також потрібна допомога з боку лінгвістики. В літературних мовах різних народів, на яких створювалися і створюються художні твори, постійно розвиваються, а тому в них відбувається лексичні та граматичні зміни. Крім того, у своїх творах письменники нерідко користуються місцевими та соціальними діалектами, що відрізняються за своєю лексикою та граматиною від літературної мови. Спираючись на лінгвістичні знання, літературознавці повинні враховувати це при оцінці творів.

Літературознавство і переклад. Перекладознавство взаємодіє не тільки з лінгвістикою. Воно тісно пов'язане і з літературознавством. Без цієї взаємодії неможливі дослідження історії літератури та літературних процесів сучасності як окремих країн, так і всього світу; як окремих літературних напрямів, так і їх взаємовпливу через переклад. Тісний контакт літературо- і перекладознавчих досліджень сприяє вирішенню проблем, що стоять перед літературною критикою

– наприклад у виробленні критеріїв оцінки перекладної літератури і літератури в цілому (т. зв. порівняльне літературознавство).

Під філологічними дослідженнями перекладу розуміються і літературознавчі, і мовознавчі дослідження. Одним із засновників літературознавчого підходу до перекладу можна вважати К.І. Чуковського, який виступав передусім за вірність передачі образності художнього тексту – виняткового об'єкта дослідження представників цього напрямку. Представники ж мовознавчого спрямування (А.В. Федоров, Я.І. Рецкер, В.Н. Комісаров та ін.) поширювали свої дослідження рівною мірою на художні та нехудожні тексти.

Основні проблеми перекладу можуть вирішуватись по-різному залежно від того, в рамках якої літературно-теоретичної системи вони розглядаються. І хоч не у всіх школах і напрямках літературознавства звертається однакова увага на явище перекладу художнього твору та його адаптації в іншомовному середовищі, ці проблеми можна окреслити із підходів до процесів творчості, художньої рецепції, феноменів твору та тексту, знаковості та виражальних можливостей мови тощо [7].

Справжнім предметом художнього перекладу є не слова, словосполучення, фрази, чи інші елементи художнього тексту, а художньо-образна структура першотвору. Тож сукупність мовних структур тексту на різних рівнях дає у своїй взаємодії явище нової якості – ідейно-художню структуру художнього твору. Саме в цій взаємозумовленості мовних структур (як явищ підпорядкованих) та ідейно-образної структури (як явища підпорядковуючого) – ключ до усвідомлення співвідношення літературознавчих і лінгвістичних понять і методів при аналізі художнього перекладу.

Теорія Фрейда та гендерні студії в перекладознавстві. У психолінгвістичній теорії важливе місце відводиться когнітивній функції літератури та іншим психологічним аспектам сприймання та розуміння художньої творчості. Згодом ці проблеми, пов'язані із особливостями людської психіки, знайшли своє широке відображення у психоаналізі З. Фрейда. І хоч в його працях не знаходимо спеціальних розвідок чи аналізу процесу перекладу, але розуміння цього явища впливає з його вчення про підсвідоме, яке відіграє важливу роль у процесі перекладу.

З точки зору психоаналізу, усі невідповідності чи відхилення в іншомовних версіях художніх творів можуть бути пояснені лише

індивідуальними особливостями психіки автора перекладу, темними плямами його підсвідомого. Адже у процесі своєї праці він не стільки заглиблений у текст оригіналу, скільки крізь цей текст заглиблений у самого себе, своє «Я», що й диктує йому його власне бачення кожного окремого твору.

Акцентування у психоаналізі особливостей та відмінностей у психіці, пов'язаних зі статевою ідентифікацією, стали поштовхом до виникнення феміністичної теорії, її представники своїми основними завданнями визначили такі, як особливості мови жінок, пов'язані зі статевою різницею у слововживанні, мовній експресії, а відтак – особливості жіночого самовираження в художній творчості (тематика, жанри, стиль, проблема «жіночого» тексту та жінки-як-знака, ставлення статі до творчого процесу); феміністичні способи читання текстів, пов'язані з психосексуальною ідентичністю, а також проблеми феміністичної критики «чоловічих» текстів.

Ці теорії вносять новий спектр підходів до явища перекладу. У першу чергу це стосується випадків, коли автори першотвору та іншомовної версії є представниками різних статей. Такий аналіз також дає можливість простежити особливості стилю, вибору творів, їх тематики перекладачами. Цікавим з цього огляду є й питання ідентифікації інтерпретатора з ліричним героєм; порівняльні студії над іншомовними версіями одного твору, здійснених у рамках однієї мови перекладачами різних статей. Відповідно, можна ставити питання про деформації стилю, художньо-образної структури, виразально-експресивних засобів та ін., пов'язаних із психосексуальною ідентичністю автора першотвору та його перекладача.

Переклад і національне підсвідоме. Теорія архетипів і міфопоетика. Найширше ідея національної специфіки була розгорнута у вченні про колективне підсвідоме К. Юнга. Проблеми індивідуальної психіки, підняті З. Фройдом, К.Юнг переніс на вищий рівень – на народ в цілому, вважаючи, що, як індивідуальна особистість, нація переживає подібні життєві фази, досвід проходження крізь які формує її колективне підсвідоме. Адже у кожному творі за індивідуальним криється колективне (національне) підсвідоме, що виливається у загальнолюдське підсвідоме (досвід, минуле людства).

Іншомовний відповідник художнього твору повинен бути зрозумілий не лише перекладачеві, що є його інтерпретатору. Кожен переклад робиться для того, щоби він був сприйнятий у середовищі

народу, який є носієм мови перекладної версії. Тож попри всі національні особливості та специфічні риси твір може бути сприйнятий у «чужому» середовищі, якщо перекладач зуміє знайти спільні точки у двох художніх системах і підняти переклад до рівня підсвідомого всього людства.

Як показує практика, лише ті твори, які закорінені не лише в національному досвіді, а й у минулому людства, перекладаються багатьма мовами і набувають загального поширення. Проблема постає не лише в тому, щоби перекладач зумів розпізнати це загальнолюдське і обійти «гострі кути» неперекладності національної специфіки, а й щоб художня та мовна системи-реципієнти не чинили опору інозидним творам чи їх окремим елементам.

Національна специфіка помножена на міфологію, релігію та доісторичну пам'ять народу знаходить своє виявлення не лише на рівні тем, мотивів, образів, а й на рівні поетичного слова; Слово вбирає в себе досвід минулого, нашарування різних епох. Як і у Потебні, на думку Веселовського, слова є праміфами, що лежать в основі всіх художньо-поетичних засобів та тропів.

Такий погляд дав можливість вченим кінця 19 – початку 20 ст. впритул підійти до проблеми національного стилю. Порівняльні студії над різними національними системами (міфологією, релігією, історією, культурою тощо) крізь призму мови дали можливість виявити певні закони щодо семіотичних значень, специфіки художньо-образних світів, а також ритмомелодики, версифікації, архітектоніки, закоріненіх в національному епосі, міфі, ритуалі.

Згодом подібні ідеї розвинулись у цілісну теорію архетипів, в основі якої знаходиться міф як мистецтво безумовної метафоричної ідентичності. Вчення про архетипні значення стало основою вичислення своєрідного «спільного знаменника» для різнонаціональних літератур. Процес перекладу, який раніше окреслювався як «праця над словом», переосмислюється з точки зору збереження образної структури твору. У цьому зв'язку образи-архетипи, закорінені в колективне підсвідоме, відтак – у праміфологію та світову пам'ять – розглядаються як такі, що не потребують «перекодування» в іншій системі, адже постають як універсальні, з загальнолюдським незмінним значенням. Розроблена на основі досліджень порівняльної міфології архетипна критика стала поштовхом до міфопоетики. Ці аспекти поширились і на сферу перекладацьких досліджень.

Ці теорії відкрили нові можливості для порівняльно-історичної та порівняльно-міфологічної поетики. Посиливши пошуки між-національних відповідників та паралелей вони спричинили до нової переоцінки ролі перекладу. У центрі окресленої проблематики тут постають питання про порівняльний аналіз і можливість перекладу архетипів і архетипних моделей, зіставні дослідження шляхів трансформації, причин деформації національних схем в іншомовному (іншокультурному чи іншоісторичному) середовищі, порівняння міфологічних систем та їх елементів у художній творчості тощо.

Інтерпретативний переклад (літературна герменевтика). Проблеми перекладу крізь призму герменевтики постають дещо в іншому світлі. Тут на перший план виходить аспект індивідуального розуміння твору та його інтерпретації. У даному випадку перекладач є не лише читачем, що трактує твір для себе, він є інтерпретатором оригіналу для інших читачів.

Тут виникає питання: яким чином можна «захистити» текст від хибного розуміння? І чи взагалі можливо у процесі перекладу уникнути нерозуміння? Представники літературної герменевтики часто висловлюють думку про важливість відкритості до художнього твору з боку того, хто сприймає: хто прагне зрозуміти текст, той і готовий його вислухати, той і дозволяє йому говорити.

Коли інтерпретатор береться за переклад, то це означає, що він повинен не лише сам зрозуміти твір, а зробити його зрозумілим для людей, що володіють мовою перекладу. Це означає, що він повинен «звести до спільного знаменника» думки, погляди, ідеї автора першотвору із власними та з поглядами тих людей, на яких націлений переклад. А зробити це тим важче, наскільки більшою є віддаль від автора до перекладача, відповідно від оригіналу до іншомовної версії.

"Віддаль" - не лише просторова відстань між країнами, де живе автор і на читачів якої спрямований іншомовний відповідник. Сюди можна віднести також і часову дистанцію (якщо оригінал відноситься до минулої епохи), і релігійну (якщо, наприклад, автор є вихідцем із християнського світу, а перекладач та потенційні читачі - з мусульманського), і розбіжності в рівні історичного розвитку, культурах, сферах етики та моралі тощо.

Перекладач, що виступає в ролі інтерпретатора першотвору, повинен донести задум автора у зрозумілій для іншомовного середовища формі. Тобто інтерпретатор повинен зрозуміти письменника

краще, ніж він сам себе розумів, виходячи з власних думок, уміти проникнути в думки письменника, якого хочеш збагнути. Такий підхід окреслив завдання новітньої герменевтики. Як відомо, для перекладу геніальних творів необхідні геніальні перекладачі.

Переклад є тлумаченням, а не повторенням творчого процесу, оскільки в іншомовній версії текст постає перед читачем у новому світлі – у світлі іншої мови. Висунута вимога відповідності оригіналу не знімає принципової різниці між мовами. Тому, навіть прагнучи точності, інтерпретаторові інколи доводиться приймати сумнівні рішення. Тому переклад є «перевисвітленням», у якому твір хоч і постає у новому світлі, але інтерпретатор не може залишити в ньому моментів, що не зрозумілі для нього самого. Створюючи іншомовну версію, перекладач показує, як саме він розуміє текст.

Інтерпретативний переклад (рецептивна естетика). Виходячи із засад рецептивної естетики, літературний твір аналізується як структура, що визначає сприйняття, а всі елементи цієї структури – з точки зору їх виражальних можливостей, здатності пробуджувати активність читача, взаємодіяти із його свідомістю для досягнення певних результатів.

Сприйняття – складний довготривалий процес спілкування між автором і реципієнтом, основою якого є художній твір. Саме він уможливорює стосунки між письменником і читачем, відповідно спрямовує читачке сприйняття. Цю здатність можна окреслити поняттям **потенціал сприйняття**, який і є категорією, що визначає, які саме функційні можливості закладено в художньому творі. Основою для цього служать відношення "автор – дійсність" і процес художнього відображення дійсності, що виливаються у відношення "автор – художній твір".

Читання тексту (осягнення твору) зумовлені низкою різноманітних факторів: світогляд реципієнта, його освіта, культурний рівень, естетичні запити; його вік і стать; його установки на різні види мистецтва, роди і жанри літератури та ін.

На цій багатоплановій, індивідуально детермінованій основі і будується різне розуміння художньої літератури. До того ж навіть випадковий характер особистої ситуації, в якій в цей час знаходиться читач, суттєво впливає на процес і результат читання. Ці суб'єктивні ситуації є надзвичайно різноманітні, що робить процес сприйняття ще більш варіативним. Але цей процес ще більше ускладнюється, коли

йдеться про сприйняття художнього твору іншомовним читачем у перекладі.

У такому випадку в ряд відношень "автор – дійсність – художній твір – читач – літературний процес" включається ще і особа перекладача, а також процеси, які відбуваються в його свідомості при перекладі, – рецепція, осмислення, відтворення іншою мовою.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Важинський С.Е., Щербак Т.І. Методика та організація наукових досліджень: Суми: СДПУ ім. А. С. Макаренка. 2016. 260 с.
2. Бурак А.Л. Translation Culture – 1. Words. – К.: Р. Валент, 2010. 216 с.
3. Бусел В.Т. (голов. ред.). Великий тлумачний словник сучасної української мови. К., Ірпінь: ВТФ Перун, 2003. – 1440 с.
4. Габідулліна А.Р., Колесніченко О.Л. Методологія сучасних лінгвістичних досліджень: Навч. пос. Слов'янськ: Вид-во Б.І. Маторіна, 2019. 322 с.
5. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень: К.: Кондор, 2006. 206 с.
6. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология. К. : Знання, 2004. 326 с.
7. Попович О.С., Жабин с.О., Клименкова В. Етика науки як фактор її збереження і розвитку. Наука та наукознавство. 2021. № 3 (113). С. 39-49. <https://doi.org/10.15407/sofs2021.03.039>
8. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 332 с.
9. Приходько А.М. Лінгвосеміотика текстів дискурсивного жанру "національний гімн": англійсько-німецькі паралелі". Запоріжжя: ТанDEM, 2025. 290 с. https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?_C21COM=2&I21DBN=VFEIR&P21DBN=VFEIR&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC%20FREP0002101%20PDF
10. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К. 2010. 843 с.
11. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. 2017. 890 с.
12. Таран В.О., Попович В.М. Методологія та організація наукових досліджень: Навч. посібн. Запоріжжя: НУ "ЗП". 2022. 482 с.
13. Ференц Н.С. Сучасні методологічні засади літературознавства: навч.-метод. посібник. Ужгород: Гражда, 2021. 140 с.
14. Чорненький Я.Я. Основи наукових досліджень. Організація самостійної та наукової роботи студента. К.: Професіонал. 2006. 208 с.
15. Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності. К.: Знання-Прес, 2002. 295 с.
16. Шеломенцев В.М. Етикет і сучасна культура спілкування. К.: Лібра. 2013. 416 с.